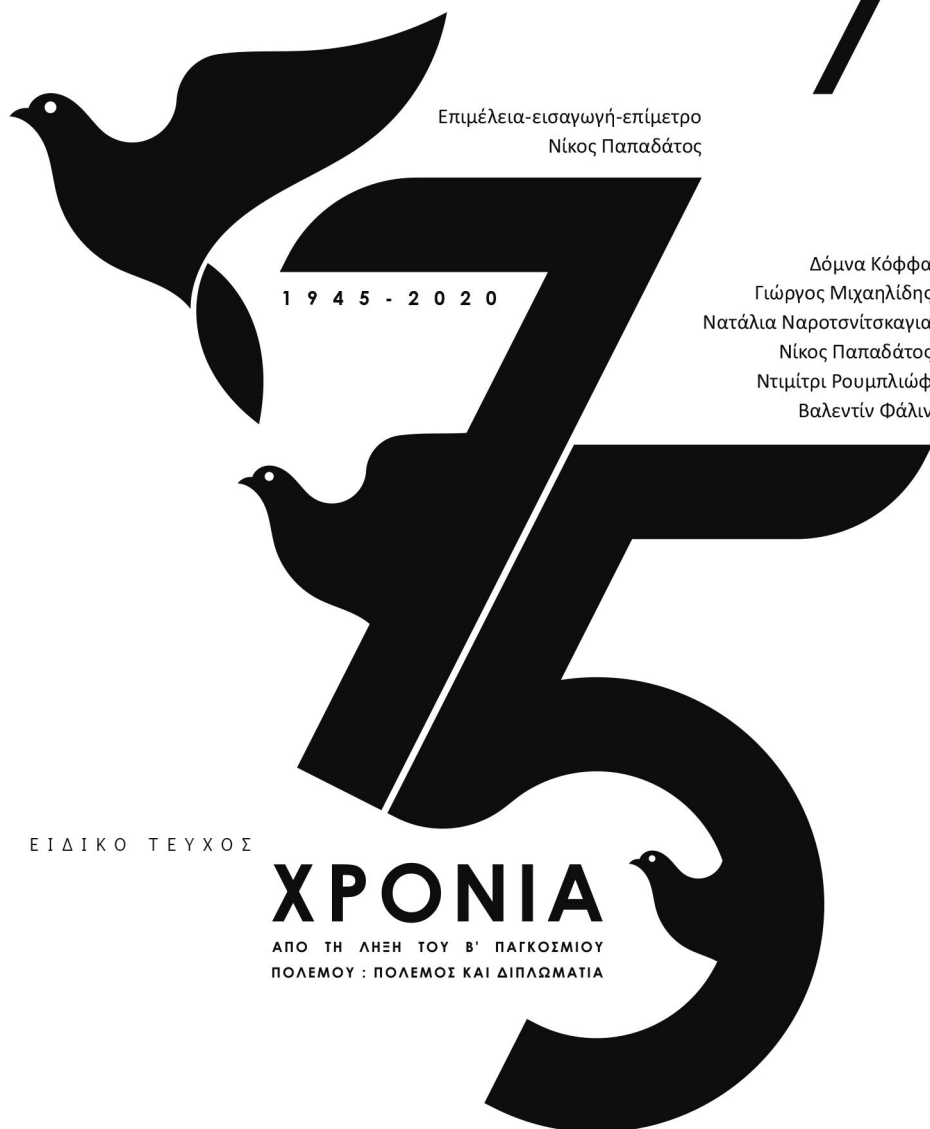

ΤΕΥΧΟΣ ΕΒΔΟΜΟ
2020 / 1

Επιμέλεια-εισαγωγή-επίμετρο
Νίκος Παπαδάτος

1945 - 2020

Δόμνα Κόφφα
Γιώργος Μιχαηλίδης
Νατάλια Ναροτσνίσκαγια
Νίκος Παπαδάτος
Ντιμίτρι Ρουμπλιώφ
Βαλεντίν Φάλιν

ΕΙΔΙΚΟ ΤΕΥΧΟΣ

ΧΡΟΝΙΑ

ΑΠΟ ΤΗ ΛΗΞΗ ΤΟΥ Β' ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ
ΠΟΛΕΜΟΥ : ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ

ΕΒΔΟΜΟ

ΤΕΥΧΟΣ

1

2020

ΕΒΔΟΜΟ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

Τιμή €9

ΚΡΙΣΗ

ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

ΚΡΙΣΗ

Εξαμηνιαία Επιστημονική Επιθεώρηση

KRISI

Biannual Scientific Review

Επικεφαλής σύνταξης

Θοδωρής Δημητράκος, Γιάννης Κοζάτσας, Κώστας Πασσάς

Συντακτική επιτροπή

Ελένη Βλάχου, Χριστίνα Δημακοπούλου, Θοδωρής Δημητράκος, Γιάννης Κοζάτσας
Νίκος Παπαδάτος, Κώστας Πασσάς, Αγγελική Πούλου, Κώστας Στεργιόπουλος
Μαρία Χολέβα

Επιστημονικοί συνεργάτες

Αραγεώργης Άρις (1961-2018), Γκιούρας Θανάσης, Jung Reinhard, Καλτσώνης Δημήτρης, Μαμουλάκη Έλενα, Μανιάτης Γιώργος, Ματθιόπουλος Ευγένιος, Μαυρουδέας Σταύρος, Μπάγκος Παντελής, Μπαλτάς Αριστείδης, Μυλωνάκη Ευγενία, Σακελλαρόπουλος Σπύρος, Σταυρίδης Σταύρος, Τύμπας Τέλης, Φαράκλας Γιώργος, Φουρτούνης Γιώργος, Χρύσης Αλέξανδρος, Ψύλλος Στάθης.

Επικοινωνία

www.e-krisi.gr

Υπεύθυνος επικοινωνίας

Γεράσιμος Χολέβας

Σελιδοποίηση-παραγωγή

Μοτίβο Α.Ε.

Σχεδίαση ιστοσελίδας

Γιάννης Σακελλαρίου

Τιμή τεύχους: 9 ευρώ

Ετήσια συνδρομή (ιδιώτες): 15 ευρώ

Ετήσια συνδρομή (ιδρύματα): 20 ευρώ

Κεντρική διάθεση

Εκδόσεις Τόπος

Πλαπούτα 2 & Καλλιδρομίου, 114 73 Αθήνα, Τηλ. 2108222835, info@motibo.com

Τεύχος 7– 2020/1

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση μέρους ή όλου του έργου, καθώς και η αναπαραγωγή ή μετάδοσή του με οποιοδήποτε οπτικοακουστικό, γραπτό ή άλλο μέσο χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη ή του συγγραφέα.

ISSN 2585-2124

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Της Σύνταξης	5
Προλεγόμενα	7
Η προϊστορία του Συμφώνου μη επίθεσης μεταξύ ΕΣΣΔ και Γερμανίας	15
Β. Μ. Φάλιν	
«Το κονσέρτο των Μεγάλων Δυνάμεων» την παραμονή των κρίσιμων γεγονότων	87
Ν. Α. Ναροτονίτσαγια	
Οι θέσεις των Ρώσων αναρχικών φυγάδων για τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο	113
Ντιμίτρι Ρουμπλιώφ	
Η επιχείρηση αντιδραστικής αναθεώρησης της ιστορίας του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στα Βαλκάνια: οι περιπτώσεις Σερβίας και Κροατίας	129
Γιώργος Μιχαηλίδης, Δόμνα Κόφφα	
Η σοβιετική πρόταση ειρήνης και η Δύση: 1938-1939	149
Νίκος Παπαδάτος	
ΕΠΙΜΕΤΡΟ	
Το Χρονικό του 1939: Η αρχή του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου	197
Αρχειακά ντοκουμέντα	207

Της Σύνταξης

Το παρόν, έβδομο, τεύχος της ΚΡΙΣΗΣ είναι το δεύτερο ειδικό τεύχος, του οποίου η γενική θεματική αφορά την ιστορία και την ιστοριογραφία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Σύμφωνα με την πάγια αρχή της Συντακτικής επιτροπής, τα ειδικά τεύχη συντάσσονται και εκδίδονται με αποκλειστική ευθύνη των επιμελητών/τριών τους, εφόσον η πρόταση για την έκδοσή τους έχει εγκριθεί από τη Συντακτική επιτροπή. Όπως πράττουμε με κάθε ευκαιρία, καλούμε ερευνητές και ερευνήτριες που δραστηριοποιούνται στα πεδία των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών να καταθέσουν τις προτάσεις τους για θεματικά τεύχη. Οι προτάσεις οφείλουν να περιλαμβάνουν μια περίληψη της θεματικής, μια λίστα με τους/τις συγγραφείς, καθώς και μια μικρή περίληψη των συμβολών τους. Κατόπιν έγκρισης της πρότασης, οι επιμελητές/τριες σχεδιάζουν και υλοποιούν την έκδοση του ειδικού τεύχους.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, η γενική θεματική του παρόντος τεύχους είναι η ιστορία και η ιστοριογραφία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου με αφορμή και τη συμπλήρωση (στις 9 Μαΐου 2020) 75 χρόνων από τη λήξη του που σηματοδότησε τη μεγάλη αντιφασιστική νίκη των λαών. Την ευθύνη για τον σχεδιασμό και την έκδοση του εν λόγω τεύχους φέρει ο ιστορικός Νίκος Παπαδάτος (διδάκτωρ ιστορίας του Πανεπιστημίου της Γενεύης και επισκέπτης καθηγητής στο τμήμα Ιστορίας, Πολιτικών Κομμάτων και Κοινωνικών Κινήματων του Κρατικού Πανεπιστημίου της Μόσχας, Λομονόσοφ) και συγγραφέας του πρόσφατα εκδοθέντος βιβλίου *Άκρως Απόρρητο: Οι Σχέσεις ΕΣΣΔ-ΚΚΕ (1944-1952)*. Το τεύχος, ασφαλώς, δεν έχει αξιώσεις πληρότητας ως προς την ιστορία και την ιστοριογραφία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και πώς θα μπορούσε άλλωστε. Σημαντικό τμήμα του αφιερώνεται στη μεταφορά στο ελληνικό κοινό ενός μέρους της συζήτησης η οποία διεξάγεται αυτή τη στιγμή από ρωσόφωνους ιστορικούς και η οποία στηρίζεται σε πρωτότυπη αρχειακή έρευνα, μέρος της οποίας δημοσιεύεται για πρώτη φορά. Παρότι ορισμένες από τις μεθοδολογικές επιλογές, τις ενίοτε οξυμμένες υφολογικά εκφράσεις ή/και την ενδεχομένως ρωσοκεντρική οπτική ορισμένων ιστορικών ενδέχεται να ηχούν ανοίκεια στον ελληνόφωνο αναγνώστη, η Συντακτική επιτροπή εκτιμά πως η έκδοση των εν λόγω κειμένων καθιστά διαθέσιμο στην ελληνόφωνη ερευνητική κοινότητα και ευρύτερα στο ελληνόφωνο αναγνωστικό κοινό ένα υλικό και μια συζήτηση που διαφορετικά δύσκολα θα ήταν προσπελάσιμα. Υπό αυτήν την έννοια, θεωρούμε πως το παρόν τεύχος μπορεί να συμβάλει στη σημερινή ιστορική και ιστοριογραφική συζήτηση για τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Σφαιρικότερη εικόνα για το παρόν αφιέρωμα θα αποκομίσει ο αναγνώστης από την «Εισαγωγή» του επιμελητή που ακολουθεί.

Κατά τη διάρκεια των προετοιμασιών για την έκδοση του παρόντος τεύχους έφθασε η θλιβερή είδηση του θανάτου του Μανώλη Γλέζου. Όπως είναι ευρύτερα γνωστό, τη νύχτα της 30ής προς 31η Μαΐου 1941 ο Μανώλης Γλέζος μαζί με τον Λάκη Σάντα αφαίρεσαν τη Γερμανική σημαία του Γ' Ράιχ, που κυμάτιζε στην Ακρόπολη, πράξη η οποία καταγράφηκε ως η πρώτη αντιστασιακή ενέργεια στην κατεχόμενη από τους Ναζί Ευρώπη. Πέραν τούτου, ο Γλέζος συμμετείχε ενεργά στην αντίσταση από τις γραμμές του ΕΑΜ και για τον λόγο αυτό καταδικάστηκε τρεις φορές σε θάνατο από τις κατοχικές δυνάμεις. Καταδικάστηκε, φυλακίστηκε, εξορίστηκε, βασανίστηκε και από το μετεμφυλιακό ελληνικό κράτος, αγωνιζόμε-

νος για τη δημοκρατία και την κοινωνική δικαιοσύνη. Η δράση του αναγνωρίστηκε από την ΕΣΣΔ, η οποία τον τίμησε με το βραβείο Λένιν, αλλά και από τη μεγάλη πλειοψηφία του ελληνικού λαού. Υπήρξε ενεργός πολιτικά αγωνιστής έως το τέλος της ζωής του. Για αυτούς και άλλους πολλούς λόγους, η Συντακτική επιτροπή υποδέχθηκε ένθερμα την εισήγηση του επιμελητή να αφιερωθεί το παρόν τεύχος στη μνήμη του «πρώτου παρτιζάνου της Ευρώπης».

Προλεγόμενα

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος αποτελεί ένα σημείο καμπής στην ιστορία του 20ού αιώνα: Έχει συνταχθεί στην πορεία των ετών ένα τεράστιο συγγραφικό έργο, όλων των ειδών –πραγματείες, απομνημονεύματα, αναλύσεις, μελέτες– από ιστορικούς, στρατιωτικούς και πολιτικούς. Στη διάθεση των μελετητών βρίσκεται πλειάδα συνθετικών εργασιών τόσο στις χώρες της Δύσης όσο και στην πρώην Σοβιετική Ένωση. Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, οι διαστάσεις του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου αναδείχτηκαν βαθμιαία εκ νέου, αναζητώντας, πλέον, όχι απλά το πώς διεξήχθησαν τα γεγονότα σε στρατιωτικό και πολιτικό επίπεδο, αλλά, το γιατί η ανθρωπότητα αποδείχτηκε ανέτοιμη για να αποφύγει τη μεγαλύτερη καταστροφή από τη χρήση συμβατικών όπλων σε ολόκληρη την ιστορική της πορεία, τόσο σε επίπεδο έμφυχου όσο και υλικού δυναμικού. Με άλλα λόγια, αναζητείται ακόμα η ερμηνεία της αλληλουχίας των γεγονότων που οδήγησαν σε ένα σημείο μη επιστροφής τους κρατικούς δρώντες της εποχής εκείνης. Οι ανωτέρω σύγχρονοι προβληματισμοί παραπέμπουν ευθέως και στην ευθύνη των κρατικών ηγετών, εκείνης της περιόδου. Στην παρούσα ιστορική συγκυρία, το ζήτημα των πολιτικών ευθυνών και χειρισμών αναδεικνύεται με νέα μορφή και ιδιαίτερη ένταση στον βαθμό όπου αποτελεί ένα από τα κεντρικά θέματα συζήτησης, τόσο στους κόλπους της ακαδημαϊκής κοινότητας όσο και μεταξύ των σύγχρονων πολιτικών υποκειμένων, ακτιβιστών και στοχαστών.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να επισημανθεί ότι η ελληνική βιβλιογραφία περί του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ιδιαίτερα μετά την πτώση της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, κατακλύζεται από μελέτες, ως επί το πλείστον, αγγλοσαξωνικής προέλευσης¹ και κατεύθυνσης οι οποίες επιδίδονται σε μια μονοσήμαντη σταχυολόγηση των συμβάντων, επιρρίπτοντας την ευθύνη έναρξης των εχθροπραξιών αποκλειστικά στις χώρες με καθεστώς «ολοκληρωτικών» κυβερνητικών δομών, τα οποία είχαν προκύψει ως αποτέλεσμα κοινωνικών συγκρούσεων και μετασχηματισμών με διαφορετικούς προσανατολισμούς και πολιτικοκοινωνικές σκοπιμότητες. Σπάνιες εξαιρέσεις, όπως η μονογραφία του Ρώσου ιστορικού, Όλεγκ Χλεβνιούκ, σχετικά με τον βίο του Ιωσήφ Στάλιν,² δεν αναιρεί την ως άνω διαπίστωση. Είναι αναγκαίο να τονίσουμε ότι η μονομερής και σχεδόν απόλυτη αναγωγή στο επιχείρημα του «ολοκληρωτισμού», που τελευταία τείνει να καθιερωθεί ως η κυρίαρχη αιτία έναρξης του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, εντασσόμενη στα πλαίσια μιας μεταμοντέρνας αντίληψης περί σύγχρονης θεώρησης, άλλως εξιστόρησης, των γεγονότων, επί τη βάσει ελλυπών και ατεκμηρίωτων πραγματολογικών στοιχείων, δημιουργεί περισσότερα προβλήματα από όσα επιλύει, δοθέντος ότι ο σημερινός κόσμος, απαλλαγμένος βεβαίως από την παραδοσιακή ιδεολογική αντιπαράθεση μεταξύ «κεφαλαιοκρατικών» και «σοσιαλιστικών» αντιλήψεων, δεν έγινε διόλου ειρηνικότερος: Τουναντίον, αποδεικνύεται περιπλοκότερος, εξαιρετικά πιο απρόβλεπτος, και ανα-

1 Θα ήταν ωστόσο τουλάχιστον παρακινδυνευμένο να ισχυριστεί κανείς ότι ακόμα και η αγγλοσαξωνική βιβλιογραφία διακρίνεται από μια γραμμική οργανική ενότητα. Μια προσεκτική αντιστιχτική ανάγνωση επί παραδείγματι του συνόλου των ιστορικών έργων του Άγγλου ιστορικού Alan Bullock και του Αμερικανού Stephen Kotkin, αναφορικά με τα γεγονότα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, είναι αρκετή για να αναδειχτεί η ετερότητα της μεθοδολογίας και της πρόσληψης των ίδιων ακριβώς γεγονότων από τους εν λόγω συγγραφείς.

2 Oleg. V. Khlevniuk. 2018. *Στάλιν, Μια νέα βιογραφία*, Αθήνα: Πατάκης.

ντίρρητα πολυμερής υπερακοντίζοντας την επιφανειακή διπολική συγκρουσιακή πραγματικότητα της ψυχροπολεμικής εποχής.

Επιπλέον, οι σύγχρονες μελέτες επί της ανωτέρω θεματικής που αναδεικνύονται στην Ελλάδα, συγγράφονται, κατά συντριπτική πλειοψηφία, δίχως την παράθεση πρωτογενών αρχειακών τεκμηρίων, προερχόμενων από την πρώην Σοβιετική Ένωση, δηλαδή τη σημερινή Ρωσική Ομοσπονδία και τις δεκατέσσερις (14) πρώην σοβιετικές Δημοκρατίες. Αυτό το αντικειμενικό κενό καλείται να καλύψει, εν μέρει, η παρούσα έκδοση του περιοδικού *Κρίση*. Ο σκοπός του ανά χείρας τεύχους είναι κατά συνέπεια να αποτελέσει, πρωτίστως, ένα εγχείρημα για την έναρξη ενός γόνιμου διαλόγου γύρω από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Είναι ευνόητο, ότι μια ολιστική ακαδημαϊκή προσέγγιση, στο βαθμό που κάτι τέτοιο είναι εφικτό, σχετικά με τα ερωτήματα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, τα οποία εξακολουθούν να βασανίζουν κάθε ειλικρινή και ανήσυχο ερευνητή, θα απαιτούσε μια ακόμα πιο λεπτομερή ανάλυση των κομβικών γεγονότων που περιγράφονται στον ανά χείρας τόμο.

Η συμβολή των λαών της Σοβιετικής Ένωσης στη συμμαχική νίκη κατά του φασισμού είναι ένα αναντίρρητο γεγονός. Οι ηρωικές μάχες της Μόσχας, του Στάλινγκραντ, του Λένινγκραντ και άλλων πόλεων της Σοβιετικής Ένωσης αποτελούν σταθμό στην παγκόσμια, οικουμενική ιστορία της ανθρωπότητας. Είναι επίσης γεγονός ότι η Ευρωπαϊκή Ρωσία υπέστη ανυπολόγιστες καταστροφές από τη ναζιστική θηριωδία. Ο φόρος αίματος που κλήθηκε να πληρώσει ο ρωσικός λαός είναι ένα γεγονός που δεν δύναται να αμφισβητηθεί από κανένα σοβαρό μελετητή και στοχαστή. Το αυτό, όμως, δεν μπορεί να ειπωθεί για τις ευθύνες αναφορικά με την έναρξη των εχθροπραξιών. Για τούτο ακριβώς τον λόγο αποφασίσαμε να μην εστιάσουμε στην αμιγώς στρατιωτική πτυχή του πολέμου αλλά σε όλες τις διπλωματικές διεργασίες που προηγήθηκαν και διαδραματίστηκαν κατά την πρώτη περίοδο της σύγκρουσης. Οι πραγματικά απλοϊκές και ιδεολογικά φορτισμένες αντιλήψεις περί της αποκλειστικής σοβιετικής ευθύνης για τη σύναψη του «Συμφώνου Μόλοτωφ – Ρίμπεντροπ», και για τα όσα διαδραματίστηκαν στη μετέπειτα πορεία, αποτελεί περισσότερο τμήμα μιας στείρας πολιτικής αντιπαράθεσης μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων της σημερινής εποχής –επαναπροσφεύγοντας μάλιστα στο παραδοσιακό ψυχροπολεμικό οπλοστάσιο του «διπολισμού»– και λιγότερο μια αμιγώς επιστημονική θέση. Πολλώ δε μάλλον όταν τα επιχειρήματα αυτού του επιπέδου αποτυπώνονται επί τη βάσει επιλεκτικών «μνημονικών αξόνων», οι οποίοι προσπαθούν να ισχυριστούν ότι η ιστορία του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου ξεκίνησε την 23η Αυγούστου του 1939. Η πραγματικότητα, όπως αποδεικνύεται –κατά την κρίση μας– από το ανά χείρας αφιέρωμα, είναι εξαιρετικά πιο σύνθετη και οι απλουστεύσεις τέτοιου είδους συσκοτίζουν αντί να αναδεικνύουν και να αποσαφηνίζουν, τεκμηριώνοντας σαφώς, τα όσα πραγματικά συνέβησαν την περίοδο 1933-1945. Επιπλέον, θα θέλαμε να επισημάνουμε ότι η παρούσα ερευνητική προσπάθεια, θα μπορούσε να ενταχθεί στον χώρο των πηγών της ιστορίας και ότι αποσκοπεί επιπλέον στο να βοηθήσει τους μελετητές και τους ερευνητές της συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου να εμπλουτίσουν τις αρχειακές και βιβλιογραφικές αναφορές τους προκειμένου να καταλήξουν σε σαφή και συνθετικά συμπεράσματα.

Λίγα λόγια ως προς τη δομή των άρθρων του αφιερώματος: Αρχικά θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τον εκδοτικό οίκο Вече και την ιστορικό Ν.Α. Ναροτσνίτσαγια (Н.А. Нарочницкая), οι οποίοι μας επέτρεψαν να δημοσιεύσουμε για πρώτη φορά στην Ελλάδα, αποκλειστικά για τις ανάγκες του ελληνικού αναγνωστικού κοινού, δύο σχετικά πρόσφατες ρωσικές ακαδημαϊκές μελέτες που δημοσιεύτηκαν στο συλλογικό ρωσικό έργο «Партиугра Второй мировой»³. Ειδικότερα, το άρθρο του ιστορικού και διπλωμάτη της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, Βαλεντίν Φάλιν, πραγματεύεται την ιστορική αποτίμηση των γεγονότων που οδήγησαν στην υπογραφή του Συμφώνου μη επίθεσης μεταξύ Γερμανίας και ΕΣΣΔ, αναλύοντας πληθώρα στοιχείων τα οποία είναι σε μεγάλο βαθμό άγνωστα στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό. Το άρθρο της Νατάλια Ναροτσνίτσαγια αναφέρεται στις διπλωματικές διεργασίες πριν και κατά την υπογραφή της συνθήκης του Μονάχου. Τα έτερα κείμενα των συγγραφέων, ήτοι Ντιμίτρι Ρουμπλιώφ (μελέτη για το αναρχικό κίνημα στην ΕΣΣΔ κατά την περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου), Γιώργου Μιχαηλίδη και Δόμνας Κόφφα (μελέτη για την επιχείρηση αντιδραστικής αναθεώρησης της ιστορίας του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στα Βαλκάνια) και του γράφοντος (μελέτη για τις διπλωματικές διεργασίες μεταξύ Δύσης και Σοβιετικής Ένωσης κατά το διάστημα 1938-1939), συμπληρώνουν την παρούσα έκδοση.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα, ως επιμελητής του τεύχους, να αναλάβω όλη την ευθύνη για την επιλογή και τον χαρακτήρα του αφιερώματος, διατηρώντας αποστάσεις και επιφυλάξεις σε σχέση με το χωρίο του αρχικού εισαγωγικού σημειώματος (editorial) το οποίο σχολιάζει το ύφος γραφής, τις μεθοδολογικές προκείμενες και την κατεύθυνση ορισμένων άρθρων. Είναι ευνόητο ότι η αξιολόγηση του περιεχομένου των συγγραφέων είναι ένα ζήτημα που θα κριθεί πρωτίστως από το αναγνωστικό κοινό.

Τέλος, το ειδικό αυτό τεύχος, 75 χρόνια μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, αφιερώνεται στη μνήμη του «Πρώτου Παρτιζάνου της Ευρώπης», στη μνήμη του αγωνιστή της Ελευθερίας και Εθνικής Ανεξαρτησίας Μανώλη Γλέζου, ο οποίος απεβίωσε μόλις πρόσφατα, την 30η Μαρτίου 2020. Ο Μανώλης Γλέζος, από κοινού με την Απόστολο Σάντα, κατέβασαν τη χιτλερική σημαία από την Ακρόπολη τη νύχτα της 30ής προς 31η Μαΐου του 1941 αποδεικνύοντας, πρακτικά και συμβολικά, τις θυσίες των Ελλήνων εναντίον του δωσιλογισμού, του φασισμού και του ναζισμού.

Ο επιμελητής του τεύχους,
Νίκος Παπαδάτος

3 Нарочницкая Н. (επιμ). 2009. *Партиугра Второй мировой. Кто и когда начал войну*, Μόσχα: Вече.

Η επιχείρηση αντιδραστικής αναθεώρησης της ιστορίας του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου στα Βαλκάνια: οι περιπτώσεις Σερβίας και Κροατίας

Γιώργος Μιχαηλίδης*, Δόμνα Κόφφα**

Περίληψη

Το παρόν άρθρο προσπαθεί να αναδείξει τα κομβικά σημεία και ακολουθούμενες τακτικές της διαδικασίας αναθεώρησης της ιστορίας στη Σερβία και την Κροατία. Η εμπειρία από τον πρώην Γιουγκοσλαβικό χώρο, παρότι χαρακτηρίζεται από σημαντικές διαφορές με την ελληνική περίπτωση, μπορεί να συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση του φαινομένου της αναθεώρησης της ιστορίας του Β΄ ΠΠ. Το άρθρο στέκεται τόσο στο πεδίο των κρατικών και θεσμικών παρεμβάσεων όσο και σε αυτό της αντιπαράθεσης μεταξύ των ιστορικών. Στόχος του άρθρου είναι η συνοπτική παρουσίαση της επιχειρηματολογίας του ιστορικού αναθεωρητισμού στις δύο χώρες και η ανάδειξη των θεμάτων με τα οποία αυτός επιχειρεί να αναμετρηθεί.

Abstract

The present article seeks to highlight the focal points and tactics of the WWII history revision process in Serbia and Croatia. The experience of the former Yugoslavia, although characterized by significant differences with the Greek case, can contribute to a better understanding of the phenomenon of historical revisionism regarding WWII. The article examines both the field of state and institutional interventions and that of the confrontation between historians. The purpose of this article is to briefly present the arguments of historical revisionism in the two countries and highlight the issues the latter attempts to deal with.

* Ο Γιώργος Μιχαηλίδης είναι διδάκτωρ σύγχρονης βαλκανικής ιστορίας.

** Η Δόμνα Κόφφα είναι διδάκτωρ ιστορίας, μεταδιδακτορική ερευνήτρια στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Εισαγωγή

Η διαδικασία αντιδραστικής αναθεώρησης της ιστορίας του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου αποτελεί ένα, τουλάχιστον, πανευρωπαϊκό φαινόμενο. Από αυτή τη συζήτηση δεν θα μπορούσε να εξαιρεθεί ο χώρος των Βαλκανίων ως πεδίο ισχυρών συγκρούσεων (εμφύλιων και μη) κατά την περίοδο του Β΄ ΠΠ, οι οποίες καθόρισαν το μέλλον της περιοχής για δεκαετίες. Με το παρόν άρθρο θα επιχειρήσουμε να συνεισφέρουμε στη συζήτηση στην Ελλάδα φέρνοντας την εικόνα της αντιπαράθεσης από δύο κομβικές χώρες της πρώην Γιουγκοσλαβίας, τη Σερβία και την Κροατία. Μεταξύ των δύο κρατών υπάρχουν διαφορές, όπως για παράδειγμα το ότι το σερβικό κράτος ποτέ δεν υιοθέτησε κάποιο νόμο ή ψήφισμα στη λογική των αποφάσεων του Συμβουλίου της Ευρώπης ή της Ευρωπαϊκής Ένωσης περί των «εγκλημάτων των ολοκληρωτικών, κομμουνιστικών καθεστώτων». Επίσης, είναι προφανές ότι υπάρχουν σημαντικές διαφορές με την ελληνική περίπτωση. Η Σερβία και η Κροατία, ως τμήματα της ενιαίας σοσιαλιστικής ομοσπονδίας της Γιουγκοσλαβίας, κυβερνήθηκαν μεταπολεμικά από το κομμουνιστικό κόμμα και –αρχικά τουλάχιστον– πέρασαν στο υπό διαμόρφωση μπλοκ των Λαϊκών Δημοκρατιών και της Σοβιετικής Ένωσης. Ευρισκόμενες στην εξουσία επί πάνω από τέσσερις δεκαετίες, οι δυνάμεις της αντιφασιστικής Αντίστασης δημιούργησαν άλλα ποιοτικά δεδομένα, κοινωνικά και πολιτικά. Πιο συγκεκριμένα, αυτά επέδρασαν στην επίσημη ιστοριογραφία, δημιουργώντας νέες προκλήσεις για το κύμα αναθεώρησης που γιγαντώθηκε από τη δεκαετία του '90 κι έπειτα. Παρά τις όποιες διαφορές με την ελληνική περίπτωση, εντούτοις, θεωρούμε ότι η παρακολούθηση της προσπάθειας αντιδραστικής αναθεώρησης της ιστορίας στον πρώην γιουγκοσλαβικό χώρο είναι σημαντική για τη συζήτηση και την αντιπαράθεση στην Ελλάδα.

Αντι-γιουγκοσλαβισμός και αντι-κομμουνισμός

Η εμπειρία του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου βιώθηκε με αρκετά διαφορετικό τρόπο σε Σερβία και Κροατία. Ωστόσο, η προσπάθεια αναθεώρησης της ιστορίας σε αμφότερες τις χώρες παρουσιάζει ένα σημαντικό κοινό στοιχείο: την επιχείρηση αποδόμησης του γιουγκοσλαβικού και «κομμουνιστικού» παρελθόντος. Με άλλα λόγια, κύρια χαρακτηριστικά της αναθεωρητικής ιστοριογραφίας στη σερβική και κροατική εκδοχή τους είναι ο αντι-γιουγκοσλαβισμός και ο αντι-κομμουνισμός. Όπως αναφέρει και ο Σέρβος ιστορικός Τόντο Κούλιτς (Kuljić 2014: 81-90), στην περίοδο του «There Is No Alternative» του καπιταλισμού ο πυρήνας του συστήματος είναι ο ιστορικός αναθεωρητισμός. Με άλλα λόγια, αφού δεν υπάρχει εναλλακτική, κάθε άλλο πρότυπο οργάνωσης της κοινωνίας πρέπει να δυσφημιστεί και να απαξιωθεί. Αυτό, με λογική συνέπεια, οδηγεί στον αντι-κομμουνισμό και την αναθεώρηση της ιστορίας του Β΄ ΠΠ σε ανάλογη βάση (Kuljić 2014: 81-90). Ή, συμπληρωματικά, όπως υποστηρίζει ο επίσης Σέρβος ιστορικός Σρτζαν Μιλόσεβιτς (Milošević 2015: 173-174), η διαδικασία αναθεώρησης της ιστορίας του Β΄ ΠΠ στον πρώην γιουγκοσλαβικό χώρο πρέπει να ιδωθεί ως τμήμα διαδικασίας της μετάβασης στον καπιταλισμό εντός του ευρύτερου ευρωπαϊκού/ευρωπαϊσ-

κού πλαισίου και των κατευθύνσεων που ορίζουν οι κλιμακούμενα αντι-κομμουνιστικές αποφάσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης από το 1996 κι έπειτα. Η επικράτηση του νεοφιλελεύθερου τρόπου οργάνωσης της οικονομίας και κοινωνίας έχει ως απαραίτητο ιδεολογικό πυλώνα τον αντι-κομμουνισμό, ο οποίος χρησιμεύει στη δυσφήμιση κινήματων που αμφισβήτησαν ιστορικά το καπιταλιστικό παράδειγμα. Η εξίσωσή φασισμού και κομμουνισμού –με απότοκο τη σχετικοποίηση του φασισμού– χρησιμεύει στην απονομιμοποίηση των σοσιαλιστικών/κομμουνιστικών ιδεών και δημιουργεί το πλαίσιο της σχέσης μεταξύ ιστορικού αναθεωρητισμού και «μετάβασης» (Milošević 2015: 173-174).

Πιο συγκεκριμένα, η αποδόμηση του γιουγκοσλαβικού παρελθόντος, όπως αυτό βιώθηκε μετά τη λήξη του Β' ΠΠ, ήταν απαραίτητη για τα δύο νέα κράτη που προέκυψαν μετά τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας ώστε να σχηματίσουν μία νέα εθνική ταυτότητα και να επιτύχουν την «εθνική συμφιλίωση» πάνω σε μία νέα βάση. Όμως αποδόμηση του γιουγκοσλαβισμού σήμαινε απαραίτητα και αποδόμηση του κύριου φορέα του, δηλαδή του κομμουνιστικού κόμματος όπως και της διαδικασίας μέσα απ' την οποία η νέα Γιουγκοσλαβία και το ΚΚΓ κατέστησαν λαοφιλή, δηλαδή την αντιφασιστική, απελευθερωτική Αντίσταση κατά τον Β' ΠΠ με κεντρικό ενοποιητικό σύνθημα για τους λαούς της Γιουγκοσλαβίας αυτό της «Αδελφότητας κι Ενότητας». Ίσως να μην υπάρχει ενδεικτικότερη δήλωση επί του θέματος από αυτή του ιστορικού Αλεξάνταρ Μίλκοβιτς, ο οποίος υποστήριξε ότι η Σερβία θα πρέπει να αποκηρύξει το κομμουνιστικό της καθεστώς κατά τον τρόπο που το έπραξε η Γερμανία με το ναζιστικό της παρελθόν (Radanović 2012: 27). Με παρόμοιο τρόπο, ο ηγέτης της Κροατίας, Φράνιο Τούτζμαν, παρά την τακτική διατήρησης τμήματος της αντιφασιστικής κληρονομιάς της Κροατίας, ήταν ιδιαίτερα σαφής όταν το θέμα ερχόταν στη γιουγκοσλαβική εξουσία μετά το 1945, την οποία χαρακτήριζε «κράτος-φυλακή» για τους Κροάτες, το οποίο έτεινε να απαλείψει την κροατική εθνική ταυτότητα και στου οποίου τη διοίκηση υπερεκπροσωπούσαν οι Σέρβοι. Δεν έκανε τυχαία άλλωστε λόγο περί «σερβο-μπολσεβικισμού» (Đurašković 2016: 781-783).

Τέλος, κοινό στοιχείο στην αναθεωρητική διαδικασία στις δύο χώρες υπήρξε το εκτεταμένο κύμα μετονομασιών οδών, ιδρυμάτων και πλατειών με στόχο αν όχι να εξαλειφθεί, τουλάχιστον να συρρικνωθεί δραματικά ό,τι παρέπεμπε στον πανγιουγκοσλαβικό χαρακτήρα της Αντίστασης και τη στενή σύνδεσή του με το κομμουνιστικό κόμμα, με την Κροατία βέβαια να δείχνει μεγαλύτερο ζήλο στην καταστροφή μνημείων της αντιφασιστικής αντίστασης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Έχει ενδιαφέρον, όμως, να υπογραμμιστεί ότι, τουλάχιστον αρχικά, σε αμφότερες τις χώρες ονομασίες οδών και ιδρυμάτων που παρέπεμπαν σε αγωνιστές του Β' ΠΠ σερβικής ή κροατικής καταγωγής αντίστοιχα παρέμειναν και δεν αντικαταστάθηκαν. Μεγάλος βαθμός αντιστοιχίας παρατηρείται επίσης στις αλλαγές των σχολικών εγχειριδίων, με τη συρρίκνωση της ύλης που αφορά την αντίσταση στον Β' ΠΠ και την παράλληλη απόκρυψη ή σχετικοποίηση των φασιστικών εγκλημάτων που ενοχοποιούν το ημέτερο έθνος, και με την απολυτοποίηση και ανάδειξη όσων αφορούν το γειτονικό (Radonić 2012: 170).

Γιασένοβατς ή Μπλάιμπουργκ;

Στην περίπτωση της Κροατίας, η διαδικασία αναθεώρησης της ιστορίας του Β' ΠΠ και του σοσιαλισμού ξεκίνησε από τη διακυβέρνηση του Φράνιο Τούτζμαν, με τις ρίζες της να εντοπίζονται βέβαια στα έργα του ίδιου από τις δεκαετίες του '60 και του '80. Ο Τούτζμαν, όντας ιστορικός, διατήρησε στοιχεία της παράδοσης της Αντίστασης κατοχυρώνοντάς τα μάλιστα στο πρώτο Σύνταγμα της ανεξάρτητης Κροατίας. Ο ίδιος υπήρξε επίσης μέλος και στέλεχος των Παρτιζάνων της Κροατίας αλλά και του ΚΚΓ κατά τη διάρκεια του Β' ΠΠ, όμως οι λόγοι που τον οδήγησαν να ακολουθήσει τη συγκεκριμένη τακτική δεν πρέπει να θεωρηθούν αυστηρά προσωπικοί. Για τον Τούτζμαν, από τη στιγμή που η διακήρυξη του Αντιφασιστικού Συμβουλίου Εθνικής Απελευθέρωσης και οι καταστατικές αρχές του ZAVNOH¹ έθεταν ως θεμέλιο της Γιουγκοσλαβίας την εθνική ισοτιμία και το δικαίωμα στην αυτοδιάθεση ως την απόσχιση, καταφέροντας παράλληλα να συγκαταλεγεί η Κροατία στο στρατόπεδο των νικητών του πολέμου, τότε μπορούσαν να βρουν τη θέση τους στο νέο κροατικό Σύνταγμα ως θεμέλια της δημιουργίας του σύγχρονου ανεξάρτητου κροατικού κράτους (Marijan 2019: 404). Παράλληλα ο Τούτζμαν φρόντισε όχι να καταργήσει, αλλά να μεταφέρει την εθνική γιορτή που σχετιζόταν με την αντιφασιστική αντίσταση από τις 27 Ιουλίου (ημέρα εξέγερσης στις περιοχές της σερβικής μειονότητας της Κροατίας), στις 22 Ιουνίου (ημέρα σχηματισμού της πρώτης παρτιζάνικης ομάδας Κροατών) (Veljak 2014: 63). Αντίστοιχα, αρνήθηκε τη μετονομασία της κεντρικής πλατείας του Ζάγκρεμπ που έφερε το όνομα του Γιόζιπ Μπροζ Τίτο (μετονομάστηκε σε πλατεία Δημοκρατίας το 2017) ενώ διατήρησε τις ονομασίες όσων οδών αναφέρονταν σε Κροάτες κομμουνιστές αλλάζοντας τα ονόματα όλων των υπολοίπων. Αυτού του είδους η ενσωμάτωση του κροατικού αντιφασισμού αποτέλεσε την απαρχή μιας προσπάθειας «εθνικοποίησης» και απομάκρυνσής του από τον κομμουνιστικό χαρακτήρα του αλλά κι απ' την παράδοση του γιουγκοσλαβισμού (Đurašković 2016: 777). Ταυτόχρονα, οι πρώτες κροατικές κυβερνήσεις υπήρξαν ιδιαίτερα ανεκτικές μπροστά στους αμέτρητους βανδαλισμούς μνημείων αντιφασιστών/τριων και θυμάτων του ναζισμού. Είναι ενδεικτικό ότι για τα πάνω από 3.000 παρόμοια μνημεία που καταστράφηκαν στην Κροατία μεταξύ 1991 και 1998 δεν αποδόθηκε ποτέ ευθύνη σε κανέναν. Εκτός από την ολοκληρωτική καταστροφή ακολουθούσαν η τακτική αφαίρεσης κομμουνιστικών ή γιουγκοσλαβικών συμβόλων ή η αντικατάστασή τους με τον σταυρό ή/και την κροατική σημαία. Σε άλλα μνημεία η επιγραφή “Πεσόντες υπέρ του Λαϊκού Απελευθερωτικού Αγώνα” απλά αντικαταστάθηκε με την επιγραφή “Πεσόντες υπέρ της Κροατίας”, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις στους καταλόγους των θυμάτων του φασισμού προστίθονταν οι νεκροί του Μπλάιμπουργκ (βλ. παρακάτω) και των γιουγκοσλαβικών πολέμων της δεκαετίας του '90. Αντιθέτως, σταδιακά άρχισαν να ανεγείρονται μνημεία και να τοποθετούνται πλάκες που τιμούσαν μέλη των φασιστών Ουστάσι (ποτέ πάντως τον αρχηγό τους, Άντε Πάβελιτς) (Radonić 2012: 169-170 και Radonić 2013: 243) και συχνότερα των «ηρώων του Πατριωτικού Πολέμου» της δεκαετίας του

1 Zemaljsko Antifašističko Vijeće Narodnog Oslobođenja Hrvatske (Αντιφασιστικό Συμβούλιο Εθνικής Απελευθέρωσης Κροατίας), θα μπορούσαμε να πούμε του «ΕΑΜ-Κροατίας».

’90. Καθοριστική από αυτή την άποψη υπήρξε η δραστηριότητα του Υπουργείου Κροατών Βετεράνων, το οποίο ασχολείται με ζητήματα των βετεράνων των πολέμων της Γιουγκοσλαβίας του ’90 και φροντίζει να συμπληρώνει τη διαδικασία μετονομασιών και επανανοηματοδότησης χώρων του Β' ΠΠ.²

Κεντρικό ρόλο στη διαδικασία αναθεώρησης της ιστορίας του Β' ΠΠ στην κροατική περίπτωση έπαιξαν και παίζουν οι περιπτώσεις του Μπλάιμπουργκ και του Γιασένοβατς ή, για να γίνουμε πιο συγκεκριμένοι, η προσπάθεια σύνδεσης των δύο περιπτώσεων και σχετικοποίησης του δεύτερου μέσω του συμψηφισμού με το πρώτο. Το Γιασένοβατς αποτέλεσε ένα από τα πιο διαβόητα στρατόπεδα συγκέντρωσης και θανάτου, όχι μόνο στην Κροατία αλλά πανευρωπαϊκά (Goldstein 2018) λειτουργώντας από το 1941, υπό την αιγίδα του Ανεξάρτητου Κράτους της Κροατίας (ΑΚΚ) και των Ουστάσι. Εκεί εξολοθρεύτηκαν, σύμφωνα με τις πιο έγκυρες εκτιμήσεις, ανάμεσα σε 80.000 και 100.000 Σέρβοι, Εβραίοι, Τσιγγάνοι και κομμουνιστές παρτιζάνοι (Radonić 2012: 166). Το γεγονός ότι πάνω από τα μισά θύματα υπήρξαν Σέρβοι της Κροατίας και της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης δίνει χαρακτηρισμό εθνικής εκκαθάρισης των περιοχών αυτών ενώ η εξόντωση δεκάδων χιλιάδων Τσιγγάνων και Εβραίων (ποσοστιαία γίνεται λόγος για εξόντωση του 75-80% των Εβραίων Κροατίας-Βοσνίας μέσα στα δύο πρώτα χρόνια λειτουργίας του στρατοπέδου) καταρρίπτει κάθε επιχείρημα περί άμυνας του κροατικού κράτους απέναντι στη σερβική επιθετικότητα και σε ένοπλες ομάδες των Παρτιζάνων. Ταυτόχρονα, η λειτουργία του στρατοπέδου Γιασένοβατς ως κέντρου μαζικών εκκαθαρίσεων από τα έτη 1941-42 καταρρίπτει τις αιτιάσεις Κροατών ιστορικών αναθεωρητών, όπως ο Βούτσιτς, ότι ο αντι-σημιτισμός στο Ανεξάρτητο Κράτος της Κροατίας ήταν εισαγόμενος κι επιβαλλόμενος από τους Γερμανούς (Kasaronić 2018: 13-16).

Ο κροατικός αναθεωρητισμός, είτε εκφρασμένος από τα χείλη ή την πένα του προέδρου Τούτζμαν κατά τη δεκαετία του ’90 είτε από τα πονήματα ιστορικών, επιχειρεί να κατεβάσει τον αριθμό των θυμάτων του Γιασένοβατς κάτω από τις 40.000, αν και πλέον έχουν βρεθεί και καταγραφεί πάνω από 80.000 ονόματα θυμάτων. Η διαδικασία αυτή έχει μείνει στη δημόσια συζήτηση ως «άρνηση του μύθου του Γιασένοβατς». Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, το Γιασένοβατς υπήρξε απλά ένα στρατόπεδο συγκέντρωσης και εργασίας, όπου μάλιστα οι κρατούμενοι ζούσαν μια σχετικά ομαλή ζωή, με πολυποίικλες δραστηριότητες και εργασίες και σχετικά καλή σίτιση για την περίοδο (Kasaronić 2018: 11-13). Στον αντίποδα, το σερβικό κράτος και Σέρβοι ιστορικοί, αξιοποιώντας το Γιασένοβατς από τη δεκαετία του ’90 για τη σερβο-κροατική αντιπαράθεση ανεβάζουν τον αριθμό των εξοντωμένων στο Γιασένοβατς στις 800.000, νούμερο που επίσης δεν μπορεί να επαληθευτεί από σοβαρή επιστημονική έρευνα. Η επιμονή του κροατικού αναθεωρητισμού στο ζήτημα του Γιασένοβατς παρουσιάζει μια συνέχεια από τις αρχές

2 Σε δύο πρόσφατες περιπτώσεις, το δημοτικό συμβούλιο της πόλης Κάρλοβατς της Κροατίας αποφάσισε, το 2017, να μετονομάσει την πλατεία «Γιόζιπ Μπροζ Τίτο» σε πλατεία «Υπερασπιστών της Κροατίας», με αναφορά στους πεσόντες Κροάτες των Γιουγκοσλαβικών πολέμων της δεκαετίας του ’90, ενώ αντίστοιχα το διαβόητο στρατόπεδο συγκέντρωσης των Ουστάσι, Στάρα Γκραντίνσκα, όπου κρατούνταν μεγάλος αριθμός παιδιών με τις μητέρες τους και όπου βρήκαν το θάνατο πάνω από 12.000 άνθρωποι μεταξύ 1941-1945, έχει πλέον μετατραπεί με πρωτοβουλία του συγκεκριμένου Υπουργείου σε τόπο μνήμης των φυλακισμένων Κροατών από τον σερβικό στρατό κατά το έτος 1991.

της δεκαετίας του '90 ως τις μέρες μας, με την τελευταία μεγάλη δημόσια αντιπαράθεση να λαμβάνει χώρα το 2016 με αφορμή την παρουσία και δημόσια στήριξη του τότε Υπουργού Πολιτισμού της Κροατίας, Ζλάτκο Χασανμπέγκοβιτς, στην πρεμιέρα του αναθεωρητικού ντοκιμαντέρ «Γιασένοβατς: η αλήθεια», το οποίο μειώνει δραματικά τον αριθμό των θυμάτων στο συγκεκριμένο στρατόπεδο συγκέντρωσης (Μιχαηλίδης 2016: 355-356).

Ωστόσο, η επιχείρηση ανάδειξης του “μύθου του Γιασένοβατς” συνδέεται άρρηκτα με την επιχείρηση οικοδόμησης ενός άλλου μύθου, αυτού του Μπλάιμπουργκ. Στη διάρκεια του Β' ΠΠ ο αριθμός των ενόπλων Ουστάσι υπολογίζεται σε 170.000 στρατιώτες. Ιδιαίτερα προς το τέλος του Β' ΠΠ οι προελαύνοντες Παρτιζάνοι είχαν προβεί σε αρκετές δημόσιες εκκλήσεις για την παράδοση των στρατιωτών των Ουστάσι με αντάλλαγμα την αμνήστευσή τους, μια τακτική που τη συναντούμε και σε άλλες χώρες από τα απελευθερωτικά κινήματα Αντίστασης. Αν και ένας αριθμός παραδόθηκε, η ηγεσία των Ουστάσι και του ΑΚΚ επέλεξε τη μη παράδοση. Αντιθέτως, προτίμησε να υποχωρήσει συντεταγμένα ακολουθώντας το ναζιστικό στρατό εκτός Γιουγκοσλαβίας και προβάλλοντας σθεναρή ένοπλη αντίσταση ακόμα και μετά το επίσημο τέλος του πολέμου. Είναι καταγεγραμμένο ότι η ηγεσία των Ουστάσι εξέταζε και διαπραγματευόταν τη διατήρηση της δύναμής της για ένα μελλοντικό δεύτερο γύρο απέναντι στη νέα Γιουγκοσλαβία και τους κομμουνιστές, αυτή τη φορά σε συνεννόηση με τη Βρετανία. Ως εκ τούτου, εξέταζαν την πιθανότητα παράδοσής τους στα βρετανικά στρατεύματα εντός αυστριακού εδάφους. Ο λόγος γίνεται για μια διόλου ευκαταφρόνητη δύναμη περί των διακοσίων χιλιάδων Γιουγκοσλάβων δωσίλογων, που πλαισίωναν τις ναζιστικές δυνάμεις, εκ των οποίων πάνω από τους μισούς ανήκαν στις δυνάμεις των Κροατών Ουστάσι. Όταν όμως οι Βρετανοί αρνήθηκαν να υποβάλουν την παραπάνω δύναμη, οι τελευταίοι αναγκάστηκαν να παραδοθούν, αφού όμως ήδη ο ηγέτης τους, Άντε Νάβελιτς, και κάποια κορυφαία στελέχη τους, όπως ο «Κροάτης Χίμλερ» Εβγκέν Ντίντο Κβάτερνικ, είχαν φυγαδευτεί μέσω Βατικανού.³ Είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί ότι βρισκόμαστε στο δεύτερο δεκάημερο του Μαΐου του 1945, ενώ ο πόλεμος έχει επισήμως λάβει τέλος εδώ και πάνω από μία εβδομάδα. Ένας μεγάλος αριθμός της συγκεκριμένης δύναμης σκοτώθηκε κατά τις τελικές μάχες στα σύνορα Γιουγκοσλαβίας-Αυστρίας, όμως την τελική παράδοση των Ουστάσι (αλλά και δεκάδων χιλιάδων Σέρβων και Σλοβένων δωσίλογων) ακολούθησαν εκτεταμένες εκτελέσεις από την πλευρά των Παρτιζάνων. Υπολογίζεται ότι στο Μπλάιμπουργκ και κατά την επιστροφή των αιχμαλώτων στη Γιουγκοσλαβία περί τους 40.000 βρήκαν τον θάνατο από τις κακουχίες ή εκτελέστηκαν (Bežljin 2017: 30-31).

Η ηγεσία της ανεξάρτητης Κροατίας της δεκαετίας του '90 υπό τον Φράνιο Τούτζμαν επιχείρησε να αξιοποιήσει το ζήτημα του Μπλάιμπουργκ με πολλαπλούς τρόπους. Αρχικά πρέπει να τονιστεί ότι το ετήσιο μνημόσυνο στον χώρο γίνεται με χορηγία της κροατικής κυβέρνησης υπό την αιγίδα της οποίας τελεί. Με αυτό τον τρόπο το κροατικό κράτος ταυτίζεται με τους χαμένους του Β' Παγκοσμίου Πολέμου

3 Η αμετανόητη στάση των Ουστάσι αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, ίδρυσαν τρομοκρατικές οργανώσεις μέσα στην κροατική διασπορά, οι οποίες ήταν υπεύθυνες για βομβιστικές ενέργειες εναντίον γιουγκοσλαβικών στόχων στην Ευρώπη. Κορύφωση της τρομοκρατικής τους δραστηριότητας υπήρξε η δολοφονία του Γιουγκοσλάβου πρέσβη στη Σουηδία, το 1976 (Radonić 2013: 237).

και ταυτόχρονα ελέγχει τον ακροδεξιό χώρο που πυκνώνει τις συγκεκριμένες τελετές μνήμης. Αποδεχόμενο τα θύματα του Μπλάιμπουργκ ως δικά του, το κροατικό κράτος βρίσκει επιπλέον την ιδανική μέθοδο εξισορρόπησης απέναντι στα θύματα του Γιασένοβατς. Τελικός στόχος, η απάλειψη των ιδεολογικών ανταγωνισμών και η επίτευξη εθνικής συμφιλίωσης πάνω σε μια νέα βάση: αυτήν της αποδοχής κάθε θύματος κροατικής καταγωγής ως “πεσόντα υπέρ της πατρίδας”. Πράγματι, οι κροατικές κυβερνήσεις της δεκαετίας του ’90 που έθεσαν τα θεμέλια αυτής της πολιτικής φρόντισαν να ξεκαθαρίσουν ότι θεωρούν τόσο τους Κροάτες αντιφασίστες που ονειρεύτηκαν μια ομόσπονδη Κροατία στα πλαίσια μιας νέας Γιουγκοσλαβίας, όσο και τους υποστηρικτές του Ανεξάρτητου Κροατικού Κράτους τον καιρό του Β΄ ΠΠ υλοποιητές του προαιώνιου πόθου των Κροατών για κράτος, έστω κι από διαφορετικό δρόμο. Έτσι, η αξιοποίηση των θυμάτων του Μπλάιμπουργκ έρχεται να παίξει το ρόλο της σχετικοποίησης των εγκλημάτων του Ανεξάρτητου Κράτους της Κροατίας (ΑΚΚ) και των Ουστάσι υπό το σχήμα: «όλες οι πλευρές προέβησαν σε ακρότητες». Υπό το συγκεκριμένο σχήμα που εγκαινιάστηκε επί Τούτζμαν θεωρείται ότι οι ακρότητες στο Γιασένοβατς έφεραν αυτές στο Μπλάιμπουργκ. Άλλωστε ο πρόεδρος του κροατικού κοινοβουλίου, το 1995, είχε αποκαλέσει το Μπλάιμπουργκ «κροατικό ολοκαύτωμα» (Radonić 2012: 168). Αποκορύφωμα αυτής της προσπάθειας υπήρξε η πρόταση Τούτζμαν να ταφούν στο Γιασένοβατς τα οστά των θυμάτων του Μπλάιμπουργκ σε ένα παν-κροατικό ταφικό μνημείο κατά τα πρότυπα της Κουλάδας των Πεσόντων στην Ισπανία επί Φράνκο (Bešlin 2017: 32-33 και Đurašković 2016: 779). Ο Τούτζμαν προχώρησε στη διατύπωση αυτής της πρότασης αφού πρώτα είχε ισχυριστεί ψευδώς, το 1996, ότι το Γιασένοβατς είχε χρησιμοποιηθεί το 1945 ως στρατόπεδο συγκέντρωσης Κροατών αιχμαλώτων που επέστρεφαν ηττημένοι από το Μπλάιμπουργκ (Radonić 2013: 250). Η αναθεωρητική ιστοριογραφία υποστήριξε ότι το Γιασένοβατς συνέχισε να λειτουργεί από το σοσιαλιστικό καθεστώς ως τόπος εγκλεισμού και τιμωρίας για τους αντιφρονούντες (1945-8) αλλά και για τους αντι-τιτοϊκούς/φιλο-σοβιετικούς κομμουνιστές (1948-52). Μάλιστα, ιστορικοί όπως οι Στέφαν, Ίβεζιτς και Χόρβατ υποστήριξαν ότι η πιο θανατηφόρα περίοδος λειτουργίας του Γιασένοβατς υπήρξε, όχι αυτή του Β΄ ΠΠ, αλλά αυτή μεταξύ 1945 και 1948. Η στόχευση είναι εμφανής. Εντούτοις, σε όλη τη διάρκεια της σοσιαλιστικής διακυβέρνησης της Γιουγκοσλαβίας τίποτα ανάλογο δεν υποστηρίχτηκε από τους αντιπάλους του καθεστώτος, ούτε καν από την ιδιαίτερα δραστήρια κροατική εμιγκράτσια που θα είχε κάθε ενδιαφέρον να αναφερθεί σε ένα τέτοιο γεγονός. Επιπλέον, όπως σημειώνει ο Κροάτης ιστορικός Ίβο Γκόλντσταϊν, απουσιάζει παντελώς η ύπαρξη στοιχείων που να πιστοποιούν τη συνέχιση λειτουργίας του Γιασένοβατς μετά την απελευθέρωση της Κροατίας (σημειώματα, γράμματα, αναφορές), ενώ είναι γνωστό ότι το Γιασένοβατς είχε καταστραφεί πλήρως προς το τέλος του πολέμου (Kasapović 2018: 20-21).

Αν και η πρόταση Τούτζμαν για τη μετατροπή του Γιασένοβατς σε ένα παν-κροατικό μνημείο θυμάτων του Β΄ ΠΠ δεν υλοποιήθηκε ποτέ, είναι σημαντικό να τονιστεί ότι η λογική της παρέμεινε ακόμα και κατά τη διακυβέρνηση του Σοσιαλιστικού Κόμματος μετά τον θάνατο του Τούτζμαν, το 1999. Μάλιστα, ως κορυφαία συμβολική πράξη ήρθε η επίσκεψη του πρωθυπουργού της κυβέρνησης του Σοσιαλιστικού Κόμματος, Ράτσαν, στο μνημείο του Μπλάιμπουργκ, το οποίο δεν

είχε ποτέ επισκεφτεί ο ίδιος ο Τούτζμαν, ούτε ο διάδοχός του Σάναντερ. Ο Ράτσαν συγκεκριμένα επέλεξε να παραστεί και στις δύο τελετές, στο Γιασένοβατς και το Μπλάιμπουργκ. Ο συμβολισμός ήταν ξεκάθαρος. Επρόκειτο και στις δύο περιπτώσεις για θύματα τα οποία το κροατικό κράτος έπρεπε να τιμά ταυτόχρονα. Μοναδική εξαίρεση αποτέλεσε ο πρόεδρος της Κροατίας, Μέσιτς, προερχόμενος επίσης από το Σοσιαλιστικό Κόμμα, ο οποίος ξεκαθάρισε με δημόσιες δηλώσεις του ότι δεν τίθεται θέμα εξίσωσης των δύο περιπτώσεων, ενώ αντέδρασε στις προσπάθειες παραχάραξης της ιστορίας από τους προκατόχους του (Radonić 2012: 172-173). Παρ' όλα αυτά σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να γίνει λόγος για μια σε βάθος ανατροπή της έως τότε ακολουθούμενης πολιτικής.

Διακριτό στόχο της αξιοποίησης της περίπτωσης του Μπλάιμπουργκ αποτελεί η αντι-σερβική και αντι-κομμουνιστική καμπάνια στην Κροατία καθώς ο κροατικός εθνικισμός τείνει να αντιμετωπίζει τους Παρτιζάνους κομμουνιστές ως Σέρβους εθνικιστές που στην περίπτωση του Μπλάιμπουργκ είχαν κατά νου μια γενοκτονία εναντίον του κροατικού πληθυσμού και όχι ένα ξεκαθάρισμα ιδεολογικών αντιπάλων και αντιπάλων στον πόλεμο (Đurašković 2016: 778). Δεν είναι τυχαίο ότι οι ούτως ή άλλως υποβαθμισμένες κυβερνητικές και κρατικές αντιπροσωπείες στο ετήσιο μνημόσυνο των θυμάτων του Γιασένοβατς φρόντιζαν να αφιερώνουν τις ομιλίες τους στον λεγόμενο «Πατριωτικό Πόλεμο» της δεκαετίας του '90, την καταδίκη της σερβικής πολιτικής στο Κόσοβο ή την αμοιβαία καταδίκη του «κόκκινου και μαύρου ολοκληρωτισμού» (Radonić 2012: 169). Ωστόσο, ούτε αυτή η θέση ευσταθεί επιστημονικά καθώς ανάμεσα στους υποχωρούντες συνεργάτες των ναζί υπήρχαν αρκετές χιλιάδες Σλοβένοι και Σέρβοι, οι οποίοι αντιμετωπίστηκαν με τον ίδιο τρόπο από τους Παρτιζάνους. Επιπλέον, σε μια ανάλογη περίπτωση άρνησης παράδοσης Σέρβων Τσέτνικς⁴ στο τέλος του πολέμου, στην περιοχή της Βοσνίας, οι Παρτιζάνοι επέλεξαν τη βίαιη εκκαθάριση της ένοπλης αντίστασης των πρώτων προφανώς όχι με εθνικά αλλά με πολιτικά, ιδεολογικά κριτήρια (Đuretinović 2018: 99-100).

Τέλος, όπως σωστά επισημαίνεται από ιστορικούς, πέραν του γεγονότος ότι η διεθνής βιβλιογραφία (την οποία ο κροατικός αναθεωρητισμός συστηματικά αγνοεί) εντάσσει το Γιασένοβατς στους τόπους ολοκαυτώματος, γενοκτονίας και εθνικών εκκαθαρίσεων, ακόμα και στην περίπτωση «κατάρριψης του μύθου του Γιασένοβατς» δεν μπορούμε να μιλάμε για «κατάρριψη του μύθου της γενοκτονικής πολιτικής του Ανεξάρτητου Κράτους της Κροατίας», καθώς οι γενοκτονίες και οι μαζικές εκκαθαρίσεις πληθυσμών δεν μπορούν να περιοριστούν μόνο σε ό,τι εκτυλίσσεται εντός ενός στρατοπέδου συγκέντρωσης. Οι εκτελεσθέντες πολίτες από το καθεστώς του ΑΚΚ εκτός Γιασένοβατς, συνήθως άοπλοι-θύματα μαζικών αντιποίνων εναντίον χωριών, υπήρξαν δεκάδες χιλιάδες (Kasarović 2018: 22-24). Ένα από τα πιο τρανταχτά τέτοια παραδείγματα υπήρξαν τα δεκάδες χιλιάδες παιδιά παρτιζάνων και διωκόμενων της σερβικής μειονότητας της Κροατίας (ορφανά και μη) που κρατούνταν φυλακισμένα, άλλοτε με τις μητέρες τους και άλλοτε

4 Οι Τσέτνικς (Četnici) υπήρξαν σερβική, φιλο-μοναρχική, εθνικιστική αντάρτικη οργάνωση υπό την αρχηγία του Ντράζα Μιχαήλοβιτς. Μέχρι το 1943 ήταν αναγνωρισμένοι ως ο επίσημος αντιστασιακός στρατός στη Γιουγκοσλαβία από τους Συμμάχους ωστόσο αργότερα η επίσημη στήριξη των Συμμάχων αποσύρθηκε λόγω της συνεργασίας τους με τον κατακτητή εναντίον των Παρτιζάνων.

μοναχά σε ειδικά στρατόπεδα, όπως αυτό της πόλης Σίσακ ή της κωμόπολης Γιαστρεμπάρσκο. Η σύγχρονη αναθεωρητική ιστοριογραφία καθώς και παράγοντες της καθολικής εκκλησίας επιχείρησαν να αναδείξουν τους συγκεκριμένους τόπους ως τόπους προστασίας των παιδιών από τους Ουστάσι, αποκρύπτοντας το γεγονός του βίαιου χωρισμού των παιδιών από τους γονείς τους, της κακοποίησης και θανάτωσης πολλών μητέρων, του συστηματικού και εσκεμμένου υποσιτισμού των παιδιών αλλά και της υιοθεσίας και ανατροφής άλλων από καθολικές οικογένειες με στόχο την αλλαγή εθνικής συνείδησης και θρησκευτικής ταυτότητάς τους (Vukobratovic 2019).

Τσέτνικς ή Παρτιζάνοι;

Στην περίπτωση της Σερβίας, το κέντρο της αναθεωρητικής προσπάθειας για την ιστορία του Β΄ ΠΠ αποτέλεσε η αποκατάσταση των Τσέτνικς και του αρχηγού τους, Ντράζα Μιχαήλοβιτς, και σε δεύτερο βαθμό άλλων προσωπικοτήτων που σχετίζονται με την περίοδο, όπως αυτή του μονάρχη Καρατζόρτζεβιτς, του κατοχικού πρωθυπουργού Νέντιτς και του αρχηγού των «σερβικών Ταγμάτων Ασφαλείας» Λιότιτς. Ακόμα, από τη δεκαετία του '80 παρατηρείται μια σταδιακή επαναφορά των προπαγανδιστικών ιδεών των «Τσέτνικς της διασποράς» οι οποίοι θεωρούν τον Τίτο και τον κομμουνισμό «ξένο σώμα» για τον σερβικό ψυχισμό. Σύμφωνα με αυτό το αφήγημα, ο κομμουνισμός στη Σερβία επικράτησε μέσω ψεμάτων, εξαπάτησης και επιβολής ενώ δεν υπήρξε ποτέ δημοφιλής. Επιπλέον, τότε αρχίζει να καλλιεργείται μια αντίληψη που μας θυμίζει αντίστοιχες συζητήσεις και στην Ελλάδα, ότι δηλαδή χωρίς την αντιφασιστική αντίσταση και τα αντίποινα που επέσειρε, η Σερβία θα είχε παραμείνει σχετικά σώα. Πρόκειται για έναν «πραγματισμό» που έρχεται κατευθείαν από την εποχή του Β΄ ΠΠ και είχε υποστηριχτεί τόσο από τους Τσέτνικς, όσο και από τον ΕΔΕΣ στην Ελλάδα. Συμπληρωματικά στον παραπάνω «πραγματισμό» λειτουργεί και ο «πραγματισμός» της δικαιολόγησης της συνεργασίας με τους κατακτητές για λόγους «διατήρησης της βιολογικής υπόστασης» των συνεργαζόμενων ως τέτοιων ή στο όνομα του σερβικού λαού, θέση που υποστηρίχθηκε αρχικά από τον Σέρβο ιστορικό Τζούρετιτς, το 1986, για να αποτελέσει τη βάση εξέλιξης του αναθεωρητικού κύματος αργότερα (Bešlin 2013: 90-91).

Το πρώτο μνημείο στον αρχηγό των Τσέτνικς, Ντράζα Μιχαήλοβιτς, ανεγέρθη στην περιοχή Ράβνα Γκόρα (λίκνο των Τσέτνικς) επί πρωθυπουργίας του Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς, ενώ ο ίδιος είχε θέσει ζήτημα αναγνώρισης της προσφοράς και της παράδοσης των Τσέτνικς το 1986, κατά τη διάρκεια ομιλίας του σε αποκαλυπτήριο μνημείο στη μνήμη ντόπιων Παρτιζάνων στην κοιλάδα του Βάλιεβο⁵ (Radanović 2012: 41). Το 1993, εν μέσω των πολέμων της Γιουγκοσλαβίας, η Σερβική Ακαδημία Τεχνών και Επιστημών εκδίδει ένα λεύκωμα με τα εκατό σημαντικότερα πρόσωπα της ιστορίας της Σερβίας. Στο καθαγιαστικό βιογραφικό σημείωμα για

5 Επί Μιλόσεβιτς, επίσης, το 1997 συγχωνεύτηκε το Κέντρο Μνήμης «Γιόζιπ Μπρόζ Τίτο» με το Μουσείο της Επανάστασης των Γιουγκοσλαβικών Λαών και μετονομάστηκαν σε Μουσείο της Ιστορίας της Γιουγκοσλαβίας.

τον Επίσκοπο Βελιμίροβιτς⁶ γίνεται αναφορά με θετικό τόνο στο ότι ο ίδιος, κατά τη διάρκεια του πολέμου, προσευχόταν διαρκώς για τους Ντράζα Μιχαήλοβιτς, Μίλαν Νέντιτς και Ντιμίτριε Λιότιτς (Bešlin 2013: 83-84). Ωστόσο, παρότι παρόμοια στοιχεία ιστορικού αναθεωρητισμού μπορούν να εντοπιστούν στην περίοδο διακυβέρνησης Μιλόσεβιτς, η συστηματοποίηση αυτής της προσπάθειας ήλθε μετά την απομάκρυνσή του από την εξουσία και τη φυλάκισή του. Ο Μιλόσεβιτς και το κόμμα του είχαν αποφύγει μια πλήρη ρήξη με το σοσιαλιστικό παρελθόν της Γιουγκοσλαβίας, γεγονός που ευθύνεται για την καθυστερημένη προσπάθεια αναθεώρησης της ιστορίας του Β' ΠΠ στη Σερβία, η οποία ουσιαστικά ξεκινάει μετά το έτος 2000 (Milošević 2015: 176-177).

Οι κυβερνήσεις συνεργασίας που ακολουθούν την εποχή Μιλόσεβιτς επιχειρούν να διαρρήξουν την όποια συνέχεια εντοπίζουν με τη σοσιαλιστική Γιουγκοσλαβία και τα ιστορικά κεκτημένα της. Έτσι, η σερβική πολιτική ηγεσία, το 2005, θα παράσχει νομιμοποίηση στους νοσταλγούς των Τσέτνικς, με τη συμμετοχή τριών υπουργών της τότε κυβέρνησης Κοστούνιτσα στους ετήσιους εορτασμούς προς τιμήν του Ντράζα Μιχαήλοβιτς, στη Ράβνα Γκόρα (Radanović 2014: 144-145). Ταυτόχρονα αποσύρονται από το επίσημο εορτολόγιο της χώρας η Ημέρα της Νίκης έναντι του φασισμού, η Ημέρα Απελευθέρωσης του Βελιγραδίου και η Ημέρα της Εξέγερσης (Kuljić 2012: 57).

Η κύρια προσπάθεια αναθεώρησης της ιστορίας στη Σερβία ξεκίνησε σε κρατικό επίπεδο με τη ψήφιση του νόμου για τους βετεράνους του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, στις 21/12/2004, σύμφωνα με τον οποίο τα μέλη των Τσέτνικς και των Παρτιζάνων αντιμετωπίζονταν ως συμμετοχοί στην Αντίσταση. Ακολούθησε ο νόμος για την αποκατάσταση ατόμων που είχαν χαρακτηριστεί από το πρώην σοσιαλιστικό καθεστώς ως συνεργάτες των κατακτητών τον Απρίλιο του 2006 (τροποποιήθηκε το 2011), ο οποίος απηχούσε το πνεύμα της απόφασης του Συμβουλίου της Ευρώπης (Ιανουάριος 2006) περί ανάγκης καταδίκης των «εγκλημάτων των ολοκληρωτικών κομμουνιστικών καθεστώτων». (Subotić 2019: 86-88). Ο νόμος αυτός παρουσιάστηκε από στελέχη της κυβέρνησης του Δημοκρατικού Κόμματος ως θεμέλιο της συμφιλίωσης των απανταχού Σέρβων ενώ καταψηφίστηκε στο κοινοβούλιο μόνο από το Σοσιαλιστικό Κόμμα. Ερχόμενη αντιμέτωπη με το «ολοκληρωτικό παρελθόν», η σερβική κοινωνία θα μπορούσε τώρα να απαγκιστρωθεί απ' αυτό, πράγμα που όπως σημειωνόταν αποτελούσε προϋπόθεση για τον «εκμοντερνισμό και εκδημοκρατισμό» της χώρας. (Radanović 2012: 21-23). Το παραπάνω νομοθετικό πλαίσιο συμπληρώθηκε από τον νόμο περί Αποκατάστασης Περιουσίας που ψηφίστηκε το 2011. Ο νόμος αυτός έδινε τη δυνατότητα σε Σέρβους πολίτες, των οποίων η περιουσία κατασχέθηκε μετά τις 9 Μαρτίου 1945, να διεκδικήσουν αποζημίωση.⁷ Όμως ένα μεγάλο μέρος όσων είχαν απωλέσει την

6 Ο Βελιμίροβιτς, αν και υπήρξε κρατούμενος της ναζιστικής Γερμανίας μετά την κατάληψη της Γιουγκοσλαβίας, έτρεφε θαυμασμό και είχε διαπιστωμένες σχέσεις από τον μεσοπόλεμο κι έπειτα με σερβικές ακροδεξιές, φιλο-φασιστικές προσωπικότητες, όπως ο Λιότιτς. Το 2003 αγιοποιήθηκε από το σερβικό κράτος.

7 Ο συγκεκριμένος νόμος υπήρξε προαπαιτούμενο από την Ευρωπαϊκή Ένωση για την υποβολή αίτησης έναρξης ενταξιακών διαπραγματεύσεων από τη Σερβία. Μπορεί να ανακτηθεί στην αγγλική γλώσσα από τον ιστότοπο του Υπουργείου Οικονομικών της Σερβίας, εδώ: <https://www.mfin.gov.rs/UserFiles/File/zakoni/Law%20on%20Property%20Restitution%20and%20Compensation.pdf>

περιουσία τους κατά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια υπήρξαν καταδικασμένοι από τα γιουγκοσλαβικά δικαστήρια συνεργάτες των ναζί. Συνολικά, το παραπάνω νομοθετικό πλαίσιο είχε ως αποτέλεσμα χιλιάδες αιτήσεις αποκατάστασης και αποζημίωσης από απογόνους καταδικασμένων ως συνεργατών των ναζί και των σερβικών κατοχικών αρχών.⁸

Ένα επιπλέον βασικό μέσο για την επιτυχία αυτής της προσπάθειας υπήρξε η επικέντρωση της ιστορικής συζήτησης στα θύματα στη Σερβία μετά τον Σεπτέμβριο του '44. Πηγαίνοντας ένα βήμα παραπέρα, ο ιστορικός Κόστα Νίκολιτς, ένα απ' τα πρόσωπα κλειδιά αυτής της προσπάθειας, μίλησε για την ανάγκη κατάρριψης του στερεοτύπου που θέλει τους Παρτιζάνους να είναι ελευθερωτές ενώ το σερβικό κράτος πρέπει να ξεφύγει από την γιουγκοσλαβική κληρονομιά όσον αφορά τη «μαύρη-άσπρη» ανάγνωση της ιστορίας. Για τον Νίκολιτς, η «κληρονομιά του ολοκληρωτισμού» που επιβιώνει στη Σερβία έχει ως επίπτωση, μεταξύ άλλων, την καχυποψία απέναντι στις ιδιωτικοποιήσεις (Radanović 2012: 24). Κομβικό ρόλο στην προσπάθεια αναθεώρησης της ιστορίας στη σερβική περίπτωση παίζουν οι ιστορικοί από το Ινστιτούτο Σύγχρονης Ιστορίας (Κόστα Νίκολιτς, Σλόμπονταν Τζ. Μάρκοβιτς, Μπόγιαν Ντιμιτρίεβιτς κ.ά.). Αυτοί στελεχώνουν επιτροπές, επιλέγονται να γράψουν τα νέα σχολικά εγχειρίδια ενώ ταυτόχρονα διατελούν σύμβουλοι υπουργών σε σημαντικά υπουργεία όπως αυτό της Άμυνας. Όπως δηλώνουν μαζί με άλλους συναδέλφους τους ο καιρός για τους νέους ιστορικούς που δεν έχουν τις αγκυλώσεις της παλαιότερης γενιάς έχει ωριμάσει ώστε να ανοίξει το θέμα των θυμάτων των «απελευθερωτών» (Radanović 2013: 33-34).

Στο κυνήγι των τάφων

Η προσπάθεια απονομιμοποίησης των δυνάμεων της αντιφασιστικής Αντίστασης του Β΄ ΠΠ κλιμακώθηκε με την ίδρυση δύο ειδικών επιτροπών από το σερβικό κράτος το 2009. Η πρώτη είχε ως αντικείμενο τη διερεύνηση των συνθηκών υπό τις οποίες εκτελέστηκε ο Ντράζα Μιχαήλοβιτς και την εύρεση της ακριβούς τοποθεσίας της εκτέλεσής του όπως και των οστών του. Η δεύτερη είχε το γενικότερο καθήκον του εντοπισμού και αποκάλυψης ομαδικών τάφων εκτελεσθέντων μετά τον Σεπτέμβριο του 1944. Η επικέντρωση στο τελικό στάδιο του πολέμου (και όχι στην αρχή για παράδειγμα) δεν είναι τυχαία, καθώς στόχος ήταν η απόδειξη των εγκλημάτων των κομμουνιστών και παρτιζάνων κι η ευρύτερη δυνατή απονομιμοποίηση τους με την ταυτόχρονη νομιμοποίηση των αντιπάλων τους.

Αρχικά, μέλη της Επιτροπής για την ανεύρεση ομαδικών τάφων, όπως ο ιστορικός Τσβέτκοβιτς, μιλούσαν για 80.000 έως 100.000 εκτελεσθέντες επί σερβικού εδάφους μετά τον Σεπτέμβριο του '44. Τελικά, παρά τη μεγάλη μιντιακή κάλυψη της δουλειάς των δύο επιτροπών, με δημοσιεύματα σε μεγάλης κυκλοφορίας εφημερίδας και κυβερνητικές διαρροές σχετικά με επικείμενες μεγάλες ανακαλύψεις

8 Για μία συνολική κριτική του ρόλου της σερβικής «ψευδο-μεταβατικής» δικαιοσύνης στη χάραξη πολιτικών μνήμης για τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο βλ. Đureinović, 2019.

με βάση υποτιθέμενο απρόσιτο έως τότε αρχειακό υλικό, ο στόχος των δύο επιτροπών δεν επετεύχθη. Πιο συγκεκριμένα, όχι μόνο απέτυχαν να φέρουν στο φως νέα στοιχεία σχετικά με την εκτέλεση και τον τάφο του Ντράζα Μιχαήλοβιτς ή υποτιθέμενους ομαδικούς τάφους Σέρβων εκτελεσθέντων από τους παρτιζάνους και τους κομμουνιστές αλλά η όλη προσπάθεια εξαντλήθηκε σε ένα παιχνίδι εντυπώσεων με την κοινή γνώμη. Ενδεικτικά, ενώ το σερβικό κοινό βομβαρδιζόταν επί μήνες με την είδηση της δήθεν ανακάλυψης ενός ομαδικού τάφου εκτελεσθέντων μετά την απελευθέρωση του Βελιγραδίου σε μια δασώδη περιοχή της πόλης, η Επιτροπή τελικά παραδέχτηκε ότι επρόκειτο για οστά που δεν ανήκαν καν σε ανθρώπους... (Radanović 2014: 147-149, 153-154). Με το τέλος των εργασιών της συγκεκριμένης Επιτροπής, στις αρχές του 2013, αναρτήθηκε ένας κατάλογος στο διαδίκτυο με 41.609 πρόσωπα (οι περισσότεροι εκ των οποίων γερμανικής και ουγγρικής καταγωγής κάτοικοι της Βοϊβοντίνα), χωρίς όμως να αναφέρεται αν ο καθένας/μία ήταν μέλος στρατιωτικής οργάνωσης, αν υπηρετούσε τις κατοχικές αρχές κ.ο.κ. Ο κατάλογος βρέθηκε να περιέχει και άλλες εσκεμμένες ασάφειες, όπως διπλογραφημένα ονόματα, ανθρώπους που πέθαναν από φυσικά αίτια ή ανθρώπους που πέθαναν αργότερα. Συνολικά, ο κατάλογος δεν κατάφερε να υποστηρίξει ένα από τα κύρια μελήματα της επιτροπής, ότι δηλαδή η γιουγκοσλαβική, κομμουνιστική ηγεσία στράφηκε με ιδιαίτερο μένος εναντίον των Σέρβων (Radanović 2014: 170-173). Παρ' όλα αυτά μπορούμε να εντοπίσουμε σημαντικές αναλογίες με την κροατική αναθεωρητική τακτική και συγκεκριμένα την προσπάθεια απόδειξης ότι το υπερεθνικό σώμα των Παρτιζάνων και του κομμουνιστικού κόμματος υπήρξε συγκεκριμένα αντι-σερβικό ή αντι-κροατικό αντίστοιχα.

Σημείο κλειδί για τη νομιμοποίηση της καμπάνιας περί των θυμάτων των νικητών του Β' ΠΠ αποτέλεσαν οι δράσεις εντός και γύρω του πάλαι ποτέ «Μουσείου της Επανάστασης» στο Βελιγράδι. Συγκεκριμένα, το 2014 οργανώθηκε εντός του μουσείου μια έκθεση υπό τον τίτλο «Είς το όνομα του λαού! Η πολιτική καταπίεση στη Σερβία 1944-1953». Κύρια στόχευση της έκθεσης, η οποία διαφημίστηκε έντονα, ήταν η ανάδειξη «θεμάτων ταμπού» όπως οι εκτελέσεις και οι δίκες των «εχθρών του λαού», πρώτα ως «μίμηση του σταλινισμού» κι έπειτα ως «ολοκληρωτισμός τιτοϊκού στυλ», σύμφωνα με τα λόγια του επιμελητή της έκθεσης, ιστορικού Σρτζαν Τσβέτκοβιτς. (Đurešinović 2018: 89-90 και Μιχαηλίδης 2014) Ο Τσβέτκοβιτς χαρακτήρισε όσους σκοτώθηκαν μετά την απελευθέρωση «αθώους ανθρώπους», «μάρτυρες» και «θύματα» ισχυριζόμενος ότι το κομμουνιστικό καθεστώς σκότωσε πολύ περισσότερους πολιτικούς του αντιπάλους απ' ό,τι το μοναρχικό καθεστώς του μεσοπολέμου καλώντας στη συνέχεια να σβηστεί αυτή η κηλίδα και να ταφούν τα θύματα με αξιοπρεπή τρόπο (Radanović 2014: 165-166).

Αντίστοιχο «κυνήγι τάφων» υπήρξε και στην Κροατία. Η κροατική επιτροπή, που ιδρύθηκε πολύ νωρίτερα από τη σερβική, το 1991, δεν ασχολήθηκε διόλου με τον αριθμό των νεκρών από το καθεστώς των Ουστάσι (θεωρώντας ότι το ζήτημα έχει ήδη διερευνηθεί επαρκώς) αλλά επικεντρώθηκε στα θύματα των Παρτιζάνων, του Γιουγκοσλαβικού Στρατού και του κομμουνιστικού καθεστώτος από τις 9 Μάη 1945 ως το 1953. Η Επιτροπή διαλύθηκε το 2002 χωρίς να έχει καταφέρει να παράξει αξιόλογο επιστημονικό έργο. Ωστόσο, ένα απ' τα βασικά μέλη της, ο ιστορικός-ερευνητής Γιόζιπ Γιούρτσεβιτς εξέδωσε εν τω μεταξύ το 1998 ένα βιβλίο με τίτλο: «Η

προέλευση του μύθου του Γιασένοβατς», στο οποίο υποστήριζε ότι το Γιασένοβατς αποτέλεσε απλά ένα στρατόπεδο εργασίας και όχι έναν τόπο μαζικών εκτελέσεων. Ο ίδιος το 2005 εξέδωσε ένα ακόμα βιβλίο υπό τον τίτλο: «Μπλάιμπουργκ: ένα γιουγκοσλαβικό μεταπολεμικό έγκλημα κατά των Κροατών», στο οποίο τα εγκλήματα και η φύση του καθεστώτος των Ουστάσι αποσιωπώνται συστηματικά (Radanović 2014: 158-159). Βέβαια, το κυνήγι των τάφων στην Κροατία δεν έπαψε με τη διάλυση της επιτροπής. Όταν το 2009 ανακαλύφθηκε ένας μαζικός τάφος εκτελεσθέντων Κροατών Ουστάσι από τους Παρτιζάνους σημαντικά πρόσωπα της κροατικής διανόησης, όπως ο φιλόσοφος Ζάρκο Πούχοφσκι ή ο διεθνούς φήμης ιστορικός και μέλος του κροατικού παρατηρητηρίου του Ελσίνκι, Ίβο Μπάνατς, δε δίστασαν να παρομοιάσουν την τιτοϊκή Γιουγκοσλαβία με το Ανεξάρτητο Κράτος της Κροατίας στον Β' ΠΠ και να ψέξουν τον τότε μετριοπαθή πρόεδρο της Κροατίας, Στιέπαν Μέσιτς, για προσπάθεια συγκάλυψης των κομμουνιστικών εγκλημάτων, ενώ παράλληλα προχώρησαν σε πρωτοβουλία εξιχνίασης των εγκλημάτων των Γιουγκοσλάβων αντιφασιστών κατά το έτος 1945 (Bing 2012: 143).

Βιομηχανία αποκαταστάσεων

Μία άλλη σημαντική μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε για να ξαναγραφτεί η ιστορία του Β' ΠΠ στις δύο χώρες υπήρξε η πολιτική αποκατάσταση προσώπων-κλειδιών που είχαν καταδικαστεί μεταπολεμικά ως συνεργάτες των ναζι κατακτητών. Στη Σερβία, η ψήφιση του ανάλογου νόμου που άνοιγε το δρόμο για τέτοιου είδους αποκαταστάσεις έγινε δεκτή από συγκεκριμένους ιστορικούς, όπως ο Σλόμπονταν Μάρκοβιτς, ως πράξη με την οποία «τελειώνει και τυπικά ο πόλεμος επί σερβικού εδάφους» (Radanović 2012: 25).

Τρεις υπήρξαν οι βασικές υποθέσεις αποκατάστασης στη Σερβία. Η πρώτη αφορούσε δύο δολοφονημένους Σέρβους χωροφύλακες από τους Παρτιζάνους εν έτει 1941. Οι δυο τους υπηρετούσαν τις κατοχικές Αρχές. Ενώ φαινομενικά πρόκειται για ασήμαντη υπόθεση, καθώς δεν μιλάμε για πρόσωπα-κλειδιά στην ιστορία της περιόδου, η πραγματικότητα ήταν διαφορετική. Η επιλογή των δύο αυτών θυμάτων προς αποκατάσταση έγινε στοχευμένα διότι η συγκεκριμένη πράξη εκτέλεσης αποτέλεσε την γενέθλια πράξη έναρξης του αντιφασιστικού, εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα στη Σερβία και εορταζόταν ως τέτοια κάθε χρόνο. Για τη σύγχρονη αναθεωρητική προσπάθεια, όμως, δεν μπορούσε να γίνει ανεκτό ότι απαρχή του αντικατοχικού αγώνα λογιζόταν μια εκτέλεση Σέρβων (δωσίλογων) από Σέρβους (παρτιζάνους). Κατά συνέπεια οι ιστορικοί Κόστα Νίκολιτς και Σρτζαν Τσβέτκοβιτς υποστήριξαν την αποκατάστασή τους κάνοντας λόγο για δύο αθώα θύματα που σκοτώθηκαν για ιδεολογικοπολιτικούς λόγους. Για τους δύο ιστορικούς η πράξη αυτή συνιστούσε την απαρχή του σερβικού εμφυλίου πολέμου και ήταν αποκαλυπτική των προτεραιοτήτων του ΚΚ Γιουγκοσλαβίας (Radanović 2012: 32). Στο ίδιο μήκος κύματος ο δικαστής που αποκατέστησε τους δύο χωροφύλακες υπογράμμισε κατά την αγόρευσή του ότι: «Δυστυχώς στις 7 Ιουλίου 1941 Σέρβος σκότωσε Σέρβο, πράγμα το οποίο σηματοδότησε την απαρχή του εμφυλίου πολέμου στη Σερβία. Ήταν μία εξέγερση ενάντια στο κράτος με ξεκάθαρο στόχο την αλλαγή ολόκληρου

του συστήματος. Λοχίες και δεκανείς εκκαθαρίστηκαν για ιδεολογικο-πολιτικούς λόγους από μέλη του παρτιζάνικου κινήματος.» (Radanonić 2013: 32-33).

Σημαντικότερη υπόθεση αποκατάστασης από τα σερβικά δικαστήρια υπήρξε αυτή του ηγέτη των Τσέτνικς, Ντράζα Μιχαήλοβιτς. Η προσφυγή στα δικαστήρια για την αποκατάστασή του έγινε το 2006 εκ μέρους ενός εγγονού του, του Φιλελεύθερου Κόμματος, και ενός εγγονού του κατοχικού/δωσίλογου πρωθυπουργού της Σερβίας, Μίλαν Νέντιτς, ο οποίος εκπροσωπούσε τον Σύλλογο Πολιτικών Κρατουμένων και Θυμάτων του Κομμουνιστικού Καθεστώτος. Ακολούθησαν οι προσφυγές για αποκατάσταση του ίδιου του δωσίλογου πρωθυπουργού της Σερβίας, Μίλαν Νέντιτς, το 2008 και του πρίγκηπα Παύλου Καρατζόρτζεβιτς το 2011. Η δίκη του ηγέτη των Τσέτνικς, Ντράζα Μιχαήλοβιτς, ξεκίνησε το 2010 και ολοκληρώθηκε το 2015 με την απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Σερβίας περί πλήρους αποκατάστασής του. Στην περίπτωση Καρατζόρτζεβιτς, η αποκατάστασή του σήμανε την έμμεση καταδίκη των Σέρβων στρατιωτικών που τον εκθρόνισαν το 1941 μετά τη συμφωνία του να επιτρέψει τη διέλευση των γερμανικών και ιταλικών στρατευμάτων μέσα από το σερβικό έδαφος. Οι υποστηρικτές της αποκατάστασης του Νέντιτς υποστήριζαν ότι έπραξε το ανθρωπίνως δυνατόν δεδομένων των συνθηκών για να διαφυλάξει τον σερβικό πληθυσμό, χωρίς ιδιον όφελος.⁹ Μάλιστα ο ιστορικός Ντιμιτρίεβιτς, από το Ινστιτούτο Σύγχρονης Ιστορίας, υποστήριξε δημοσίως ότι δεν υπήρξε «πέμπτη φάλαγγα» στη σερβική και σλοβενική περίπτωση και ότι ούτε ο κατοχικός πρωθυπουργός, Νέντιτς (μια «τραγική φιγούρα του παρελθόντος», μια «θετική φιγούρα στη σερβική ιστορία του Β' ΠΠ» κατά τον Ντιμιτρίεβιτς), αλλά ούτε και ο ιδρυτής των σερβικών «Ταγμάτων Ασφαλείας» Ντιμίτριε Λιότιτς μπορούν να χαρακτηριστούν ως κουίσιλινγκς. Κατά τον Ντιμιτρίεβιτς, η μόνη δύναμη που δρούσε κάτω από ξένο έλεγχο κι επιταγές στη Σερβία ήταν το — πιστό στην ΕΣΣΔ — ΚΚΓ και οι Παρτιζάνοι. Από κοντά ένας ακόμη ιστορικός του Ινστιτούτου Σύγχρονης Ιστορίας και γραμματέας της Επιτροπής για την ανεύρεση ομαδικών τάφων εκτελεσθέντων μετά τον Σεπτέμβριο του 1944, ο Σρτζαν Τσβέτκοβιτς σημείωνε εκείνη την εποχή πως ο Νέντιτς προσπάθησε σε μια δύσκολη εποχή να πράξει το καλύτερο για τον σερβικό λαό ως ένας πραγματιστής πολιτικός που ζύγιζε τα στρατιωτικά δεδομένα. Μάλιστα παρομοίασε τον Νέντιτς με Σέρβους αξιωματούχους στις υπό κατοχή από τον αυстро-ουγγρικό στρατό περιοχές κατά τον Α' ΠΠ οι οποίοι είχαν συνεργαστεί πρόσκαιρα με τους κατακτητές με γνώμονα την αποφυγή αντιποίνων ενάντια στον σερβικό πληθυσμό (Radanonić 2013: 33 και Radanonić 2014: 156-157). Αντιθέτως, για τους ιστορικούς Αλεξσάνταρ Στογιάνοβιτς και Μίλαν Ρίστοβιτς, οι οποίοι κατέθεσαν στη δίκη, ο Νέντιτς υπήρξε απόλυτα πιστός μέχρι το τέλος και ευθυγραμμισμένος με τις γερμανικές επιταγές, διαπραγματευόμενος διαρκώς με τις γερμανικές αρχές για τη συμβολή του στον πόλεμο εναντίον των δυνάμεων της Αντίστασης και υπεύθυνος για πολυάριθμα εγκλήματα

9 Αξίζει να συγκρίνουμε την επιχειρηματολογία με την ανάλογη που αναπτύχθηκε από τον σημερινό βουλευτή της Νέας Δημοκρατίας, Κωνσταντίνo Μπογδάνo, σε τηλεοπτική εκπομπή του ΣΚΑΙ για το πρόσωπο του Τσολάκογλου, την περίοδο των μνημονίων αλλά και αντίστοιχα άρθρα της εποχής που επιχειρούσαν να απαντήσουν στα συνθήματα των διαδηλωτών περί «κυβέρνησης Τσολάκογλου» μέσω της δικαιολόγησης του τελευταίου περίπου ως περίπτωσης αυτοθυσίας για το καλό των Ελλήνων.

τα (Rudic 2017 και Rudic 2018).¹⁰ Εν τέλει, μετά από ισχυρή αντιπαράθεση μεταξύ ακαδημαϊκών, πολιτικών και πολιτών, το σερβικό δικαστήριο, το 2018, απέρριψε την αίτηση αποκατάστασης εκ μέρους των απογόνων του Νέντιτς.

Αντίστοιχης σημασίας στην κροατική πλευρά υπήρξε η αποκατάσταση του αρχιεπισκόπου της ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας, Αλοϊζιε Στεπίνατς, το 2016, ο οποίος είχε καταδικαστεί από τα γιουγκοσλαβικά δικαστήρια ως συνεργάτης και υμνητής των Κροατών Ουστάσι, άνθρωπος που από την υψηλή του θέση στην εκκλησία νομιμοποιούσε τις διώξεις Σέρβων, Εβραίων, Τσιγγάνων και αντιφασιστών (Milekic 2016). Η καταδίκη του Στεπίνατς το 1946 από το δικαστήριο δωσιλόγων θεωρήθηκε ότι βασίστηκε σε μια μη δίκαιη δίκη με χαρακτηριστικά πολιτικής εκδίκησης. Η επιχείρηση αποκατάστασης του Στεπίνατς βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό σε στοιχεία που τον έφεραν να σώζει έναν αριθμό Εβραίων. Ωστόσο, άλλοι ιστορικοί υποστήριξαν πως ο Στεπίνατς έσωσε μόνο έναν μικρό αριθμό Εβραίων που είχαν συνάψει μικτούς γάμους με καθολικούς Κροάτες και ασπάστηκαν και οι ίδιοι τον καθολικισμό και σε καμία περίπτωση Τσιγγάνους, Σέρβους ή άλλους πολίτες που διώκονταν από το φασιστικό καθεστώς, το οποίο στήριξε και νομιμοποίησε καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου (Tomasevich 2001: 564 και McCormick 2014: 83). Σημαντικό στοιχείο για το άνοιγμα της συζήτησης περί αποκατάστασης του Στεπίνατς, πέρα από τα θετικά σχόλια του προέδρου Τούτζμαν τη δεκαετία του '90, αποτέλεσε η δημόσια αποκατάστασή του από το Βατικανό και τον πάπα Ιωάννη Παύλο II, ο οποίος μιλώντας μπροστά σε πλήθος Κροατών στο Ζάγκρεμπ προχώρησε στην επίσημη «αγιοποίηση» του Στεπίνατς με βάση τους κανόνες της καθολικής εκκλησίας. Οι παρεμβάσεις εκτός Κροατίας ολοκληρώθηκαν όταν το ευρωπαϊκό κοινοβούλιο φιλοξένησε στο Στρασβούργο έκθεση θετικά διακείμενη στον Στεπίνατς, ένα μήνα πριν την απόφαση περί της αποκατάστασής του από τα κροατικά δικαστήρια, γεγονός που τότε είχε προκαλέσει την αντίδραση της κυβέρνησης της Σερβίας. Συνολικά, πλευρά της υπόθεσης Στεπίνατς αποτέλεσε και η αξιοποίησή της στη σύγχρονη σερβο-κροατική διαμάχη με φόντο τον Β΄ ΠΠ και συγκεκριμένα τη στάση απέναντι στις εβραϊκές κοινότητες. Εκεί η κάθε πλευρά προσπάθησε να αθωώσει ημετέρους και να προσάψει τον αντι-εβραϊσμό αποκλειστικά στους άλλους (MacDonald 2002: 143-149).

Η αντιφασιστική κληρονομιά ως εργαλείο για την εσωτερική συνοχή και την κρατική αντιπαράθεση

Θα ήταν λάθος να θεωρήσουμε ότι η προσπάθεια αναθεώρησης της ιστορίας του Β΄ ΠΠ στη Σερβία και την Κροατία μετά τη δεκαετία του '90 έχει τον χαρακτήρα μιας διαρκούς κατά μέτωπο επίθεσης στα κεκτημένα της προηγούμενης περιόδου. Ήδη περιγράψαμε ως ένα βαθμό τις προσπάθειες των κρατών να ενσωματώσουν και να χωρέσουν και τις δύο κληρονομίες του Β΄ ΠΠ σε ένα ενιαίο εθνικό αφήγημα. Είναι χρήσιμο όμως να σταθούμε λίγο περισσότερο στην τακτική της

¹⁰ Για μια συνολική αποτίμηση των εγκλημάτων της σερβικής κατοχικής κυβέρνησης Νέντιτς (Radanović 2016: 286-328).

μερικής αποδοχής και ενσωμάτωσης της κληρονομιάς του αντιφασιστικού αγώνα καθώς αποτελεί ενδιαφέρουσα όψη της αναθεωρητικής προσπάθειας στις συγκεκριμένες χώρες.

Μετά την έντονη αναθεωρητική δραστηριότητα στη Σερβία μεταξύ 2004 και 2012 παρατηρείται μία χαλάρωση σε συνδυασμό με μία προσπάθεια εξισορρόπησης της αντιμετώπισης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Πρέπει να σημειωθεί ότι στη Σερβία, από το 2000 κι έπειτα, απουσίαζε από το επίσημο κρατικό εορτολόγιο οποιαδήποτε ημερομηνία που να σχετίζεται με τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Το γεγονός αυτό ξεπερνούσε και το κροατικό παράδειγμα καθώς, όπως είδαμε, η κροατική ελίτ είχε ενσωματώσει στο Σύνταγμα της χώρας αναφορά στον αγώνα των Παρτιζάνων του Β' ΠΠ διατηρώντας την ημέρα σχηματισμού της πρώτης κροατικής παρτιζάνικης ομάδας ως κρατική εορτή. Παράλληλα, η διαδικασία εισόδου της Κροατίας στην Ε.Ε. έφερε μια προσπάθεια ευθυγράμμισης με τα ευρωπαϊκά στάνταρντς όσον αφορά την καλλιέργεια της μνήμης του Β' ΠΠ που μαζί με την καταδίκη των «δύο ολοκληρωτισμών» σήμαινε και μια ορισμένη αποδοχή του αντιφασισμού, των αντι-εβραϊκών φασιστικών εγκλημάτων κ.ά. Όμως μετά το 2012 συγκεκριμένα, σημειώνεται μία τάση και στη Σερβία προς την εκ νέου καλλιέργεια της μνήμης της νίκης του 1945 με έμφαση στη σερβική συνεισφορά. Πιθανότατα αυτή η στροφή σχετίζεται τόσο με τον σερβο-κροατικό ανταγωνισμό, όσο και με την όξυνση του «πολέμου της μνήμης» σε πανευρωπαϊκό επίπεδο και την πόλωση των κρατών μετά τη νέα κρίση στις σχέσεις Ε.Ε.-Ρωσίας από το 2013 κι έπειτα (Milosević 2015: 178-179 και Μιχαηλίδης 2016: 350-362). Άλλωστε η επίσκεψη του προέδρου της Ρωσίας, Βλάντιμιρ Πούτιν, στο Βελιγράδι το 2014 αποτέλεσε την αφορμή για μια λαμπρή τελετή και παρέλαση στη μνήμη της νίκης και των πεσόντων αντιστασιακών του Β' ΠΠ (Đureinović 2018: 94).¹¹ Μάλιστα, εκείνη την εποχή κατατέθηκε μια πρόταση από επίσημα χείλη που μας θυμίζει αρκετά την έμπνευση του Τούττμαν για μετατροπή του Γιασένοβατς σε παν-κροατικό μνημείο θυμάτων. Ο Ολιβερ Άντιτς (σύμβουλος του τότε προέδρου της Σερβίας, Τόμισλαβ Νίκολιτς και δικηγόρος υπεράσπισης των συγγενών του Μιχαήλοβιτς στη δίκη για την αποκατάστασή του) πρότεινε τη συμπερίληψη και των βετεράνων Τσέτνικς, με τα σύμβολα και τις σημαίες τους, στην παρέλαση της αντιφασιστικής νίκης. Ο στόχος ήταν διπλός. Αφενός να σπάσει το μονοπώλιο των παρτιζάνων και των κομμουνιστών στον αντιφασιστικό αγώνα και αφετέρου να δοθεί μια εικόνα πανσερβικής συμμετοχής στην Αντίσταση και συμβολής στη νίκη εναντίον του φασισμού (Đureinović 2018: 101). Η πρόταση του Άντιτς δεν υλοποιήθηκε, ωστόσο είναι ενδεικτική της αλλαγής τακτικής εκ μέρους της σερβικής ελίτ. Το γεγονός αυτής της «αναθεώρησης της αναθεώρησης» όπως την αποκαλεί η Στογιάνοβιτς (Stojanović 2011: 261) δε σηματοδοτεί μία απομάκρυνση από την αναθεωρητική οπτική για τις κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις στη Σερβία. Αντιθέτως, ο αντιφασιστικός αγώνας του Β' ΠΠ κανονικοποιείται, από-κομμουνιστικοποιείται, χάνει τον παν-γιουγκοσλαβικό χαρακτήρα του και ενσωματώνεται σε ένα νέο εθνικό αφήγημα ηρωισμού των Σέρβων και συνεισφοράς τους στη Νίκη σε ανταγωνισμό με τους Κροάτες (Đureinović 2018: 95).

11 Ενδεχομένως, η απόρριψη της αποκατάστασης του Σέρβου κατοχικού πρωθυπουργού Μίλαν Νέντιτς από το δικαστήριο, το 2018, να πρέπει να ιδωθεί εντός αυτού του νέου πλαισίου.

Με έναν αντίστοιχο τρόπο στην Κροατία επιχειρήθηκε, μετά το 2000, να ενσωματωθεί η μνήμη των θυμάτων και των αγωνιστών κατά του φασισμού εντασσόμενη μαζί με αυτή των αντιπάλων σε ένα πανεθνικό, κροατικό, «αποϊδεολογικοποιημένο» πλαίσιο, το οποίο ο πρωθυπουργός της Κροατίας, Σάναντερ, περιέγραψε κατά τον λόγο του στην τελετή μνήμης του Γιασένοβατς, το 2004, ως «αντιφασισμός ναι, κομμουνισμός όχι» (Kuljić 2012: 59). Το κροατικό κοινοβούλιο, την περίοδο διακυβέρνησης του Σοσιαλιστικού Κόμματος, ψήφισε ένα νόμο με τον οποίο αναγνώριζε την υποχρέωση της διατήρησης της μνήμης των θυμάτων του φασισμού στα στρατόπεδα Γιασένοβατς και Στάρα Γράντισκα καθώς και της κληρονομιάς του αντιφασισμού. Ωστόσο, στο μουσείο που εγκαινιάστηκε στο Γιασένοβατς το 2006, ο επισκέπτης μπορεί να δει μόνο τα ονόματα των θυμάτων και όχι την εθνική τους καταγωγή, παρότι αυτό είχε ζητηθεί από τις αντίστοιχες εθνικές κοινότητες. Μετά από πολλή πίεση και δημόσια αντιπαράθεση, η εθνική καταγωγή και η ημερομηνία εκτέλεσης των θυμάτων κατέστη προσιτή μόνο σε όσους/ες προβούν σε αναζήτηση στη βάση δεδομένων (Banjeglav 2012: 118). Αντίστοιχα, μπορεί τα εγκαίνια του μουσείου να κατέστησαν μεγάλο γεγονός με την παρουσία τόσο του τότε πρωθυπουργού, Σάναντερ, όσο και του προέδρου Μέσιτς, όμως ο λόγος που εκφώνησε ο πρώτος δεν αφήνει περιθώρια παρερμηνειών σχετικά με την τακτική του κροατικού κράτους. Ο Σάναντερ είχε τονίσει συγκεκριμένα ότι η αλήθεια για το Γιασένοβατς θα βοηθήσει να καταρριφθούν οι σερβικές υπερβολές σε σχέση με τον αριθμό των θυμάτων που νομιμοποίησαν τη σερβική επιθετικότητα εναντίον της Κροατίας στους πολέμους της δεκαετίας του '90. Ως δεύτερο στοιχείο έθεσε την ανάγκη να αποδείξει η Κροατία, που τότε βρισκόταν σε ενταξιακές διαπραγματεύσεις για την είσοδό της στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ότι μπορεί να ταυτιστεί πλέον με τις αξίες της Ευρώπης που έχει ξεπεράσει τις παλιές διαιρέσεις και συγκρούσεις. Για τον Σάναντερ, αυτό κατέστη εφικτό κατά τον «Πατριωτικό Πόλεμο» της δεκαετίας του '90, όταν η Κροατία ενίσχυσε τα αντιφασιστικά της θεμέλια (σημ: προφανώς εννοεί στον αγώνα ενάντια στον «σερβικό φασισμό», μια συνηθισμένη ρητορική από τη δεκαετία του '90, όσο κι η αντίστοιχη περί «κροατικού φασισμού»), καταδικάζοντας όμως ταυτόχρονα τον «κομμουνιστικό ολοκληρωτισμό». Αυτό δημιούργησε, κατά τον Κροάτη πρωθυπουργό, τη νέα, ενωμένη και συμφιλιωμένη Κροατία, σε μια νέα Ευρώπη (Banjeglav 2012: 129). Δεν είναι τυχαίο ότι οι επισκέπτες του περίφημου κοιμητηρίου Μιρογκόι (Mirogoj) στο Ζάγκρεμπ βλέπουν πλέον απέναντι από τα μνημεία των θυμάτων του φασισμού δυο νέα μνημεία: το μνημείο των θυμάτων του Μπλάιμπουργκ και το ακόμα μεγαλύτερο των θυμάτων του «Πατριωτικού Πολέμου» της δεκαετίας του '90.

Φυσικά η «αποϊδεολογικοποιημένη» ανοχή ή ενσωμάτωση του αντιφασιστικού αγώνα σε Σερβία και Κροατία δεν παράγει αντίστοιχα μια «ουδέτερη» μνήμη αλλά ευνοεί τη σχετικοποίηση της ιστορίας και εν τέλει την αποκατάσταση των φασιστών και των συνεργατών τους. Ταυτόχρονα, χρησιμοποιείται συστηματικά πλην εργαλειακά για την εθνική εξωτερική πολιτική. Με πολύ χαρακτηριστικό τρόπο, οι δυο πλευρές, από τις κυβερνήσεις και τους ακαδημαϊκούς ως τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, εξεγείρονται και αγανακτούν όταν αποκαθίστανται προσωπικότητες όπως ο Μιχαήλοβιτς ή ο Στεπίνατς, όταν τιμώνται οι Τσέντικς ή οι Ουστάσι του Μπλάιμπουργκ. Κατά παράδοξο τρόπο, για τις εθνικές ελίτ και τις εθνι-

κές αναθεωρητικές σχολές της ιστορίας, οι αντίπαλοι του ίδιου γιουγκοσλαβικού, αντιφασιστικού, εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος μεταμορφώνονται από θύτες σε θύματα ανάλογα με την εθνικότητά τους (Đureinović 2018: 106-107). Δύσκολα βρίσκει κανείς καλύτερα παραδείγματα παραποίησης του παρελθόντος με χρηστική αξία στο παρόν.

Βιβλιογραφία

Banjeglav T. 2012. «Sjećanje na rat ili rat sjećanja? Promjene u politikama sjećanja u Hrvatskoj od 1990 do danas», στο: Karačić D., Banjeglav T., Govedarica N. (επιμ.), *Re:vizija prošlosti. Politike sjećanja u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji od 1990. godine*, Sarajevo: ACIPS/FES: 91-162.

Bešlin M. 2013. «Četnički pokret Draže Mihailovića – najfrekventniji objekat istorijskog revizionizma u Srbiji», στο: Samardžić M., Bešlin M., Milošević S. (επιμ.), *Politička upotreba prošlosti. O istorijskom revizionizmu na postjugoslovenkom prostoru*, Novi Sad: AKO: 83-143.

Bešlin M. 2017. «Blajburg i revizionizam: Između istorije i mita», *Interkulturalnost* 14: 29-34.

Bing A. 2012. «The Past in the Present: Post-communist Croatia», στο: Pauković D., Pavlaković V., Raos V. (επιμ.), *Confronting the past: European experiences*, Zagreb: CPI/PSRC: 129-162.

Đurašković S. 2016. «National identity-building and the “Ustasa-nostalgia” in Croatia: the past that will not pass», *Nationalities Papers* 44 (5): 772-788.

Đureinović J. 2018. «To Each Their Own: Politics of memory, narratives about victims of communism and perspectives on Bleiburg in contemporary Serbia», *Politička misao* 55 (1): 89-110.

Đureinović J. 2019. *The Politics of Memory of the Second World War in Contemporary Serbia. Collaboration, Resistance and Retribution*, London and New York: Routledge.

Goldstein I. 2018. *Jasenovac*, Zagreb: Fraktura.

Kasapović M. 2018. «Genocid u NDH: Umanjivanje, banaliziranje i poricanje zločina», *Politička misao* 55 (1): 7-32.

Kuljić T. 2012. «Anti-antifašizam», στο: Bešlin M. και Atanacković P. (επιμ.), *Antifašizam pred izazovima savremenosti*, Novi Sad: Alternativna kulturna organizacija: 55-70.

Kuljić T. 2014. «Klasno društvo bez klasne borbe: Bezalternativnost kapitalizma kao kontekst istorijskog revizionizma», στο: M. Petrović (επιμ.), *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam. (Zlo)upotrebe istorije Španskog građanskog rata i Drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije*: Beograd: Udruženje Španski borci 1936-1939/Fakultetom političkih nauka Univerziteta u Beogradu: 71-81.

MacDonald D.B. 2002. *Balkan holocausts?: Serbian and Croatian victim-centred propaganda and the war in Yugoslavia*, Manchester: Manchester University Press.

Marijan D. 2019. «Suvremena hrvatska povijest i nevolje s revizionizmom», *Časopis za suvremenu povijest* 51 (2): 385-421.

McCormick R. 2014. *Croatia Under Ante Pavelic: America, the Ustase and Croatian Genocide*, London: I.B. Tauris.

Milekic S. 2016. Croatia Quashes Conviction of WWII Cardinal Stepinac, στο: <https://balkaninsight.com/2016/07/22/croatia-squashes-wwii-cardinal-stepinac-verdict-07-22-2016/> Ανακτήθηκε: 22.7.2016.

Milošević S. 2015. «Istorijski revizionizam i tranzicija: evropski kontekst i lokalne varijacije», *Reč* 85.31: 169-180.

Μιχαηλίδης Γ. 2014. *Ο οίκος του τρόμου στο Μουσείο της Επανάστασης*, στο: <https://bit.ly/2uNB7Re> Ανακτήθηκε: 13.6.2014.

Μιχαηλίδης Γ. 2016. «Η σύγχρονη διαμάχη για την ιστορία του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου», *Τετράδια Μαρξισμού* 2: 350-362.

Radanović M. 2012. «Zakonodavna politika Vlade Republike Srbije (2004–2011) u službi revizije prošlosti: Zakon o rehabilitaciji i njegova primena kao paradigma istorijskog revizionizma u Srbiji.», *JugoLink. Pregled postjugoslovenskih istraživanja* 1: 81-110.

Radanović M. 2013. «Akademski istorijski revizionizam u službi državne istorijske politike u Srbiji nakon 2000.», *Republika* 540-541: 31-34.

Radanović M. 2014. «Otkopavanje istine ili normalizovanje kolaboracionizma? O formiranju i delovanju dve revizionističke komisije pod okriljem Vlade Republike Srbije, 2009-2012», στο: M. Petrović (επιμ.), *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam. (Zlo)upotrebe istorije Španskog građanskog rata i Drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije*: Udruženje Španski borci 1936-1939/Fakultetom političkih nauka Univerziteta u Beogradu: 143-174.

Radanović M. 2016. *Kazna i zločin: snage kolaboracije u Srbiji : odgovornost za ratne zločine (1941-1944) i vojni gubici (1944-1945)*, Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung - Regionalna kancelarija za jugoistočnu Evropu.

Radonić L. 2012. «Croatia's Transformation Process from Historical Revisionism to European Standards», στο: Pavlaković, V., Pauković, D., Raos, V., *Confronting the past: European experiences*, Zagreb: CPI/PSRC: 163-182.

Radonić L. 2013. «Croatia's Politics of the Past during the Tuđman Era (1990–1999)—Old Wine in New Bottles?», *Austrian History Yearbook* 44: 234-254.

Rudic F. 2017. Serbian WWII PM 'Absolutely Loyal to Nazis': Historian, στο: <https://balkaninsight.com/2017/10/23/serbian-ww2-leader-s-loyalty-to-nazis-absolute-historian-10-23-2017/> Ανακτήθηκε 23.10.2017.

Rudic F. 2018. Occupied Serbia's WWII Troops 'Under German Orders', στο: <https://balkaninsight.com/2018/03/26/occupied-serbia-s-wwii-police-answered-to-germans-not-nedic-03-26-2018/> Ανακτήθηκε 26.3.2018.

Stojanović D. 2011. «Revisions of the Second World War History in Serbia», στο: Ramet S. και Listhaug O. (επιμ.): *Serbia and the Serbs in World War Two*, Basingstoke: Palgrave Macmillan: 247-264.

Subotić J. 2019. *Yellow Star, Red Star: Holocaust Remembrance after Communism*, Ithaca and London: Cornell University Press.

Tomasevich J. 2001. *War and Revolution in Yugoslavia, 1941–1945: Occupation and Collaboration*, Stanford, California: Stanford University Press.

Veljak L. 2014. «Dvije strategije historijskog revizionizma», στο: M. Petrović (επιμ.), *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam. (Zlo)upotrebe istorije Španskog građanskog rata i Drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije*: Udruženje Španski borci 1936-1939/Fakultetom političkih nauka Univerziteta u Beogradu: 60-67.

Vukobratovic N. 2019. Memory loss: the campaign to whitewash Croatia's WWII children's camps, στο: <https://balkaninsight.com/2019/08/07/memory-loss-the-campaign-to-whitewash-croatias-wwii-childrens-camps/> Ανακτήθηκε 7.8.2019.

Στα ελληνικά η λέξη «κρίση» συμπεκνώνει τουλάχιστον δύο μεγάλες κατηγορίες νοημάτων. Αφενός, παραπέμπει στις έννοιες της απόφασης, της άποψης ή της γνώμης και, σε στενή συνάφεια με αυτές, στις έννοιες της κριτικής, της αξιολόγησης και της δίκης. Έτσι κάποιος/ου η «κρίση» μπορεί, παραδείγματος χάρη, να επηρεαστεί από την υπερβολική χρήση αλκοόλ· οι δικαστικοί, οι δημόσιοι υπάλληλοι αλλά και τα επιστημονικά άρθρα περνάνε από «κρίση». Αφετέρου, παραπέμπει στις καταστάσεις εκείνες, στις οποίες η αναπαραγωγή της προηγούμενης, της κανονικής ή ομαλής συνθήκης είναι δύσκολη ή αδύνατη. Έτσι, για παράδειγμα, κάνουμε λόγο για «κρίση» άσθματος όταν το αναπνευστικό σύστημα δεν λειτουργεί κανονικά ή για οικονομική «κρίση» όταν το οικονομικό σύστημα δεν αναπαράγει ομαλά τον εαυτό του.

Η πρώτη σημασία προκύπτει από το αρχαιοελληνικό ρήμα «κρίνω», το οποίο αρχικά σήμαινε «διαχωρίζω», αλλά αρκετά νωρίς (στα ομηρικά χρόνια), επίσης, «αποφασίζω». Η δεύτερη σημασία, η οποία είναι και μεταφορική, προκύπτει –σύμφωνα με τους περισσότερους λεξικογράφους– ως μεταφραστικό δάνειο ή αντιδάνειο από τα λατινικά ή τις λατινογενείς γλώσσες. Η «κρίση» έγινε *crisis* (λατ., αγγλ. & ισπ.), *crise* (γαλλ.) και *crisi* (ιταλ.) και κατόπιν «κρίση». Με αυτό τον τρόπο, ενώ τα λατινικά, οι λατινογενείς γλώσσες και τα αγγλικά έχουν δύο όρους για να αποτυπώνουν τις δύο διαφορετικές οικογένειες σημασιών (*iudicium*, *judgement*, *jugement*, *juicio*, *giudizio* για την «κρίση» και *crisis*, *crise*, *crisi* για την «κρίση»), τα ελληνικά περιορίζονται σε μία και μόνη λέξη, την *κρίση*.

Κατά ενδιαφέροντα τρόπο, ήδη από τα αρχαία ελληνικά, μπορούμε να ανιχνεύσουμε κάποιες χρήσεις της λέξης, οι οποίες συμπεκνώνουν και τις δύο σημασίες. Έτσι, η «κρίσις» μπορεί να σημαίνει το κρίσιμο σημείο μιας αρρώστιας, το σημείο όπου “αποφασίζεται” η τύχη της ζωής του ασθενούς. Επίσης, κατά ενδιαφέροντα τρόπο, η φιλοσοφία, σε ανεξάρτητους μεταξύ τους κλάδους, έχει φέρει κοντά τις δύο σημασίες, οι οποίες συμπεκνώνονται στη μία και μοναδική ελληνική λέξη. Για παράδειγμα, στη φιλοσοφία και την ιστοριογραφία της επιστήμης η κρίση σηματοδοτεί μια κατάσταση, κατά την οποία το κυρίαρχο Παράδειγμα αδυνατεί να αναπαραγάγει ομαλά την κυριαρχία του εξαιτίας μιας πλειάδας εμπειρικών ανωμαλιών. Η κατάσταση αυτή, παράλληλα, ωθεί στην όξυνση της κριτικής και στην ανάληψη μιας σειράς αποφάσεων ή αξιολογήσεων, οι οποίες δεν ήταν διαθέσιμες στο παρελθόν. Αντίστοιχα, αλλά με αρκετές διαφορές, στον χώρο της πρακτικής φιλοσοφίας, η έννοια της κρίσης σηματοδοτεί την απουσία εγκαθιδρυμένων κριτηρίων για την ανάληψη και τη νοηματοδότηση μιας πράξης – κατάσταση η οποία αναγκαία ωθεί στην κριτική και την απόφαση.

Μοιάζει, λοιπόν, η κρίση όντως «να γεννά ευκαιρίες», όχι όμως αυτές που εννοούν οι επιτήδριοι της αναπαραγωγής της υπάρχουσας κατάστασης. Η “κρίση” επισύρει ‘κρίση’. *Κρίση* λοιπόν...